ماهوار

تحريڪ

حيدرآباد سنڌ

هي جي آيا هيڙ،

سي مون اڳ نہ ڏٺا ڪڏهن.

سمبر 1973

Gul Hayat Institute

ماهوار

تحريڪ

سال : ٻهريون
نمبر : ٻيو

ايڊيٽر
قاسم ٻٽر سنڌي

سيپٽمبر ١٩٧٣

قيمت هڪ رپيو

خط وڪتابت لاءِ لکو:
٨٠- بي لطيف آباد ٨
حيدرآباد.

	ليک	صفحو
لطيف جي شاعريءَ جو انقلابي ڪردار	رسول بخش پليجو	٩
جيئڻ واڌيو (سنڌ جي تاريخ جو هڪڙو ورق)	رسول بخش پليجو	١٥
قيديءَ جو خط	الهم بچايو مرڊاس	٢٦
بصران پڇي ويٺي !	سيد اڪبر	٣٠
اسين خاموش آهيون (عظيم شاعري)	ارنيسٽ جونس	٣٣
هون پنهنجو وير ورائي ورتو!	ساز ملاڪانياري	٣٥

ان ڪانسواءِ پڙهندڙن جا خط، تنقيد ۽ رايا...

هي رسالو سيد عالم شاهه، سهٽي پرنٽرس، الهندي ڪچي، حيدرآباد مان ڇپرائي ٨٠- بي لطيف آباد ٨ حيدرآباد مان پڌرو ڪيو.

Gul Hayat Institute

پاڻ تي ڀاڙيو!

"جيڪي لکيو سو ڪاٽي اک ۾" سنڌي مسڪين عوام کي تباھ ڪرڻ ۾ وڏيرا شاھي ۽ سنڌ دشمن پر ماريت ۽ مھانگائيءَ شايد اڃا ڪا ڪسر ڇڏي ھئي جا ھن ڦھري ھوڏ اچي پوري ڪئي آھي. سنڌي عوام جي قوت گذران جو سمر ذري گھٽ تباھ ٿي چڪو آھي.

ھھڙين اوچتين آفتن مھل ماڻھوءَ کي پنھنجي اڳوڻي ميڙي چونڊي ڪم ايندي آھي. پر سنڌ جي مسڪين ماڻھن گذريل ٢٥ سالن ۾ ڍلن ۽ ٽيڪسن جي بلي پنھنجي جيڪا ميڙي چونڊي قومي خزاني ۾ جمع ڪرائي سا پنجابي، پناھگير، زميندارن، سرمايه دارن ۽ وچين طبقي جي سازشي ٽولي ناني ڳوٺڙو ڪري ھضم ڪري ويئي. نہ رڳو ڪاڏائون، پسر خرستين تي بہ زيان ڪيائون. 'پرائي مال تي ٽوپي نراڙ تي!' رڳو بنگالي مسڪينن جي قتلام ڪرائڻ تي بہ مسڪين عوام جا ڪروڙين اربين رپيا برباد ڪري ڇڏيائون.

ھيڏانھن ھوڏ ملڪ ڀينگ ڪري ڇڏيو تہ ھوڏانھن خزانو بہ ذري گھٽ خالي آھي. حد کان زياده فوجي خرچ جو کھنڊ اڃا تائين عوام جي ڳچيءَ ۾ ڀڏو پيو آھي. ان سفيد ھاٿيءَ کي پالڻ لاءِ بہ قارون جا خزانا کپن. چوٿين پاسي سڄي دنيا ۾ مھانگائيءَ جو ويل آھي. سڀ کان وڏي ڳالھ تہ دنيا ۾ اَن جي زبردست کوٽ ٿي ويئي آھي. سون تي بہ اَن مشڪل ملي. پيو نہ ٿھيو پر خود سڄي دنيا جي اناج جو ڪدام امريڪا بہ خالي ٿي ويو آھي ۽ اني بہ 'اناج وڏيڪ اپايو' جي مھم پيئي ھلي. ھيل روس ۾ فصل خراب ٿيو آھي. ان کي ڪروڙين ٽن اناج کپي. چين کي کپي. ھندستان کي کپي. انھن سڀني جون اکيون آھن. امريڪا، ڪئناڊا ۽ آسٽريليا ۾ جن وٽ بچت ۾ اَن ھوندو آھي. پر انھن ملڪن بہ ھينئر بان ڪئي آھي. امريڪا ۾ ٻھريون دفعو اناج جي ٻاھر روانگيءَ تي بندش وجھڻ جي ڳُھر پئي ٿئي.

امداد جا ٽيپڙ وڏيرا ۽ ڪامورا کائي ويندا!

سوال آھي تہ سنڌي عوام کي ھن آفت ھٿان مڪمل طور تباھ ٿيڻ کان ڪيئن بچايو وڃي.

پھرين ڳالھ آھي ترت امداد جي يعني ڪجھ ڏينھن لاءِ کاڌي، ڪپڙي ۽ اجھي ڏيڻ جي. ريڊيئي ۽ اخبارن ۾ ڪئي ڇا بہ اچي پر اھا امداد اصل ڏتڙيل ماڻھن کي ملي، سو ڪوڙو ٿي نٿو لڳي. "ڪانگ آھي مٺو جو لولو ٿو حج وڃي!" وڏيرا، ڪامورا، واپاري ۽ سندن چمچا سري ڪونہ ويا آھن جو غير ملڪي امداد عوام تائين پھچي. سڀ پاڻ ۾ ملي کائي ويندا. اھا سڀني کي خبر آھي. ان ۾ رتيءَ جو بہ فرق ڪونہ پوندو.

Gul Hayat Institute

قرض ٻه مسڪينن کي ڪونه ملندو!

ٻي ڳالهه آهي قرض جي. قرض ڪريو ته سرڪار وٽ قرض ڏيڻ لاءِ پئسو ئي ڪونهي. پر ڪجهه مهينا اڳ جهڙي ريت وڏيرا هارين جي نالي ۾ سڀ رقمون وٺي کائي ويا. هينئر ٻه اهين ڪونه ٿيندو سو وسهڻ ڏکيو آهي. عام مشهور آهي ته هڪڙي مها وڏيري هڪڙي ڏينهن ۾ ۸۰ هزار رپيا هارين لاءِ رکيل قرض جي رقم مان ”کهرائي“ ورتا. زرعي بئنڪ جي مئنيجر رڳو ايترو چيو ته ’ڪوڙن سچن هارين کان آڱوٺا هڻائي رڪارڊ جي پورائي ڪريان تہ پوءِ پئسا ڏيان.‘ ته مرڳو نوڪري تي ويس. ڪيسيون ڪري جند ڇڏايائين. تنهنڪري ڪٿي سرڪار سرڪاري طرح سچي جهان جا خزانا ڳڏ ڪري سنڌي عوام ۾ ورهائڻ لاءِ ڏي ته ٻه هيءَ وڏيرڪي ۽ ڪامورڪي انوڊ جي ڳڏ انهن سيني ڪي ائين ڳڙڪائي ويندي جو پتو ٻه ڪونه پوندو ته ڪٿان آيا ڪٿان ويا.

ٻاهرين امداد مان پورت ڪانہ پوندي!

پر وڏي ڳالهه آهي ته اول اهو خزانو اچي ڪٿان؟ ممڪن آهي ته ٻاهريان ڪي ملڪ پنهنجي مطلب لاءِ ڪجهه همدردي ڏيکارين ۽ ڪجهه رقم ڏين. پر ان مان پورت مشڪل پوي. هيڏي مهانگائي، هيڏي ڪوٽ، هيڏي اڻ هوند ۽ هيڏي تباهيءَ لاءِ ٻاهرين امداد سمنڊ ۾ ڦڙي برابر ٿيندي.

ڦر جو مال موٽائي هٿ ڪريو!

بس پيش عوام کي فقط پنهنجو پورهيو ۽ پنهنجي موڙي ڪم ايندي. ڇا سنڌي عوام وٽ اڃا ٻه ڪا موڙي رهيل آهي؟ ها.

اها موڙي آهي سنڌ جي چوري ۽ غبن ٿيل زمين. ون يونٽ جي اونداهي رات ۾ ڪوڙا ڪليمنٽ، فوجي ڪرنل، جنرل ۽ سول آفيسر سنڌ جي ٻلي ۾ ٻلي زمين جا لکين ايڪڙ چورائي ويا. انهن جي قيمت ڪروڙ نہ، ارب نہ پر کرب رپيا ٿيندي. اها ارب ۽ کرب رپين جي چوري ۽ غبن ٿيل ملڪيت اڄ موٽائي وٺجي ته سنڌي عوام کي وڏي اوڄ اچي سگهي ٿي. تنهنڪري هڪدم ڪوڙن ڪليمن جي هنگامي بنيادن تي جاچ ڪرائي اهي رد ڪري زمين سنڌي عوام جي ڪم ۾ آندي وڃي. جي ٺڳن ۽ بدمعاشن اها زمين وڪڻي ڇڏي هجي ته کين ڳريون سزائون ڏيئي سندن حرام جي ملڪيت ضبط ڪجي. ساڳي طرح ون يونٽي چوڌرين ۽ ايوبي ڪرنلن جنرلن جي هنيل ڌاڙن جو مال موٽائي هٿ ڪيو وڃي. اهي رٽائرڊ جنرل ڪرنل سنڌ کان ڪوبہ لهڻو ڪونہ گهرن. لهڻو هوندن ته پنهنجي انگريز مائي باپ تي هوندن جنهنجي فوج ۾ ڀرتي ٿيا ۽ جنهنکي خوش ڪرڻ لاءِ عربستان، انڊونيشيا ۽ ملايا جي مسلمانن کي قتل ڪرڻ کان ٻه ڪين مڙيا ۽ ان جي

Gul Hayat Institute

عيوض ڀلا، انعام ۽ عهدا هٿ ڪيائون. اچا ٻه ڪو انعام رهيل هجين ته چئجين ته انگريز کي لنڊن درخواستون موڪلين. سنڌ جي جند ڇڏين. ”سهي يار سان، تيل ميٽ گهري مڙس کان.“ اهو ڪم نه ڪن.

فضول خرچي بند ڪريو.

ٻي ڳالهه ته فضول خرچي هڪدم بند ڪئي وڃي. پاڪستان جي سموري آمدنيءَ جو ٧٠ — ٨٠ سيڪڙو فوج تي خرچ ٿيو وڃي. ڪنهن ٻئي ملڪ ۾ شايد ڏهه فوج تي ايترو سيڪڙو پئسو خرچ ٿيندو هجي. اڳي ته خير ڪيئن ٻه هو پر هاڻ پاڻي سر کان چڙهي ويو آهي. هاڻ عوام جي پئسي جي هڪ هڪ پائي سوچي سمجهي خرچ ٿيڻ گهرجي. پاڪستان کي پنهنجي پاليسي اهڙي رکڻ گهرجي جو ڪيس عوام جي سموري ڪمائي هٿيارن ۽ فوج پٺيان وڃائڻ جي ضرورت نه پوي. ڏٺو ويو آهي ته جيئن فوج حد کان وڌي تيئن ملڪ ڪمزور. فوج ۽ هٿيارن جو ڳاٽي ڀڳو خرچ ملڪ جي چيلهه ڀڃيو ڇڏي. پوءِ هلي ٿي ڀين ۽ خيرات، اها فوج کي هٿيو ڏارين جو ڀاڙيتو بڻايو وجهي. اهي ڪيس نڪ ۾ نوڙي وجهيو پيا هلائيندا آهن. ناڻجو اهڙي فوج پرائي ڀين ۽ خيرات تي اهڙي هريو وڃي ۽ مفت جي مال جو اهڙو چسڪو پئجيو وڃيس جو مورڳو پنهنجي ملڪ ۽ عوام جي دشمن جي ٿيو ان جي ڳاٽي تي چڙهيو ويهو رهي. ايشيا، آفريڪا، لاٽين آمريڪا ۾ ان جا سوين مثال آهن. خود پاڪستان جو مثال ئي ڪافي آهي.

بلوچستان تي فوجي چڙهائي بند ڪريو.

آخري ڳالهه ته بلوچستان تي فوجي چڙهائيءَ تي روزانو عوام جا لکين رپيا برباد پيا ٿين. اهو ڏٺو وائٺو زبردست زيان هڪدم بند ٿيڻ گهرجي. مسئلي کي جمهوري نموني حل ڪيو وڃي. قومي مصلحت لاءِ ڪجهه ٻه ڪرڻو پوي ته ڪجي. اڳين سنڌ دشمن فسادن پيري ملڪ جي سربراهه لالو کيٽ جي غنڊن کان هٿ ٻڌي معافي ورتي هئي. هن دفعي وزير اعليٰ وري ٻه فسادين ۽ بدمعاشن کي هٿ ٻڌا. اسان جي خيال ۾ بلوچستان جي عوام جو ڏک لاهڻ لاءِ جيڪڏهن حڪومت کي نرم ٿيڻو ٻه پوي ته اها گهٽتائي نه ٿيندي. پيا ته ٿهيو پر خود بلوچ سردارن تي ٻه سنڌي عوام جون ڪئي لک مهارون هجن پر بهرحال هو سنڌ دشمن غنڊن ۽ فسادين جي درجي ۾ نه ناهن ۽ ڪنهن ٻه حالت ۾ انهن کان گهٽ سلوڪ جا مستحق نه ڪونهن! جي حڪومت وقت تي فسادين ۽ غنڊن کان معافي وٺڻ ۾ عيب نٿي سمجهي ته بلوچستان جي مظلوم عوام ۽ سنڌن اڳوانن اڳيان جهڪڻ ۾ ڪيس ڪهڙو عيب ٿيڻ گهرجي.

بهر حال هي مسئلو جلد کان جلد حل ٿيڻ گهرجي نه ته اهو عوام لاءِ وڏيڪ مسئلا، وڏيڪ مجبوريون ۽ وڏيڪ مصيبتون پيدا ڪندو.

Gul Hayat Institute

سنڌي عوام تباهيءَ تي غالب پئجي ويندا!

سنڌي قوم جي ڏکن سان ازلي مائٽي آهي:

سورن سانديهاس پورن پالي آهيان
سکن جي سيد چئي ٻُکي نه پيهاس
جيڪس اڃ هياس ڪَرِي گوندرَ ول جي!

جيئن هزارين سالن کان اڳرائين، جنگين، ڦرين لٽين، ڏڪارن، ٻوڏن ۽ ٻين انساني توڙي قدرتي آفتن سان منهن ڏيندي هتي اچي پهتا آهيون، تئن هن آفت جو لڪ اميد نه لنگهي وڃي پار پونداسين. اسان جون همتون پست نه ٿينديون. مصيبت جي منهن ۾ اميد نه اسانجي قومي ٻڌي وڌيڪ مضبوط ٿيندي. اسان ۾ قومي ۽ طبقاتي سمجهه ۽ ساڃهه وڌيڪ پختي ٿيندي. اسين هڪ بهتر، وڌيڪ متحد ۽ مضبوط قوم بنجي اڀري ونداسين ۽ پنهنجي ڦريل حقن حاصل ڪرڻ ۽ هڪ بهتر زندگي ماڻڻ لاءِ جدوجهد وڌيڪ تيز ڪنداسين.

ٻي ٻوڏ!

اڄان سنڌ هلندڙ ڦهري ٻوڏ جي وڪڙ ۾ آهي ته خبر پهتي آهي ته 'ٻهاري قاتلن جي ٻوڏ اچڻ واري آهي.' هن ٻي ٻوڏ سان هلندڙ ڦهري ٻوڏ جي جاءِ ڪانهي. هلندڙ ٻوڏ هزارين ماڻهو دربدر ڪيا آهن، گهر ڊاٺا آهن، مال ۽ فصل تباهه ڪيا آهن. پر نيٺ اهي گهر اڏجي پوندا مال ۽ فصل به ٿي پوندا، زخم ميٽجي ويندا. پر نئين ٻوڏ سڄي سنڌ کي غرق ڪرڻ ٿي اچي. هفتي يا مهيني ڪن لاءِ نه، هميشه هميشه لاءِ، هيءَ پاڻيءَ جي نه انسانن جي ٻوڏ آهي، هن ٻوڏ ۾ زهر آهي، آڳ آهي، هيءَ آدمخور ٻوڏ آهي، هيءَ ٽورڙن ماڻهن، فصلن يا گهرن کي نه پر هڪڙي سڄي قوم ۽ ان جي هزارين سالن جي قومي وجود کي لوڙهڻ، ٻوڙڻ ۽ نيست نابود ڪرڻ لاءِ ٿي اچي.

ٻهاري پناهگير هڪ خاص زهريلي، ذهني، فطري ۽ تاريخي خمير سان ٺهيو آهي. هندستان جي ننڍي کنڊ ۾ هزار سالن کان سوين هندو توڙي مسلمان قومون آباد آهن. وچ ايشيا جي ڌورن ۽ ڌاڙيلن جا ٽولا هزار سالن کان هڪ ٻئي پويان ڪات ڪهاڙا کڻيو انهن هندو توڙي مسلمان قومن کي ڦريندا ماريندا ۽ غلام بڻائيندا رهيا آهن. هر هڪ رهزن ٽولي جو سڀ کان رهزن ۽ بدمعاش اڳواڻ پنهنجي چمچن کان پاڻ کي غازي، سلطان، شهنشاهه وغيره جو لقب ڏياريندو رهيو آهي. ان لقب رکائڻ شرط هن ۽ سندس ڌاڙيل ۽ قاتل ٽولي کي چڻ ڌاڙن ۽ قتلن جو پروانو ملي ويو ٿي. چي: "اسين مسلمان آهيون، هي سلطان

Gul Hayat Institute

سڳورو آهي، هي اوليالامر آهي، اميرالمومنين آهي، هن ني خدا جو پاڇو آهي، هي ٻراون ملڪن ۽ قومن جون جيڪي به ڦريون، ڌاڙا ۽ قتل ڪرائيندو سي عين اسلام آهن، اسين سڀ هن جا پوئلڳ آهيون. تنهنڪري اسين به جيڪي ڪريون سو شريعت موجب جائز آهي. سڄي دنيا الله جي آهي، الله جو وارث هي سلطان سڳورو (يعني قاتلن جو اڳواڻ) آهي. تنهنڪري هو سڄي دنيا ۾ جتي وڻيس اتي قبضو ڪري ٻين قومن جي مسلمانن کي پنهنجو غلام بنائي سگهي ٿو.“

هندستان جا مسلمان هميشه ٻن ڪئمپن ۾ ورهايل رهيا آهن. هڪڙا وقت بوقت ٻاهران ايندڙ بدمعاش ٽولا ۽ سندن چاڙتا ٻيا ملڪ جا اصلوڪا رهندڙ حق حلال جو پورهيو ڪندڙ مسلمان، سنڌي، بلوچ، بنگالي وغيره اصلي رهاڪو مسلمان قومون هميشه ڦريل ۽ ڦرجندڙ رهيا آهن.

بهاري ۽ يوپي وارا هميشه ڦورن سان شامل رهيا آهن. هاڻوڪا بهاري پناهگير هزارين سالن کان ڦريون ڪندڙ ڦورو ٽولن جا تاريخي وارث ۽ جاءِ نشين آهن. هي به پاڻ کي الله جا خاص خلقيل اصلي مومن ليکين ٿا. هنن کي جتي وڻي اتي وڃي قبضو ڪن. ڇو ته هي سڄو جهان الله جو آهي. تنهنڪري هنن جي پيءُ جي جاگير آهي. ٻيا ڪافر ته ٺهيو پر مسلمان به پورا مسلمان نه آهن. ڪهٽ آهن، نيچ آهن. انهن جون ٻوليون، ثقافتون، تمدن، سندن تاريخي قومي حق سڀ باطل آهن. بهاري ۽ يوپي وارا جنهن به مسلمان قوم جي نڙي تي وڃي لت ڏين تنهنجو ڪم آهي ته ٻڙڪ به ٻاهر نه ڪڍي نه ته ڪافر ٿي پوندا. بهاري پناهگير انهي پرواني جي آڌار تي پهرين پنهنجي هم وطنن سان وڙهيا پوءِ بنگال تي قبضو ڪيائون، شرارتون ۽ سازشون ڪري هنن جو جيئڻ حرام ڪيائون. پوءِ هميشه جي دستور موجب شاهي فوج يعني مرڪزي فوج چاڙهائي آيا. غدار ۽ وطن دشمن ٻيا شاهي فوجي ٽولي سان گڏجي بنگالين کي ڪٽائون. هاڻ وري رخ رکيو اٿن سنڌ ڏانهن. سنڌ الله جي آهي، هي الله جا خاص خليفا ۽ وارث آهن. تنهنڪري هنن جو مٿس حق آهي، هي پنهنجو حق نادر شاهه، ابداليءَ، ارغونن ۽ ترخانن وانگر ڇڪين ٿا. وٽن ساڳيو ”اسلامي“ پروانو آهي.

سنڌ جي ماڻهن کي پڪ ڏني ويئي ته جيسين پيٽي صاحب جي دم ۾ دم آهي، تيسين سنڌ سان انڌير نه ٿيڻ ڏنو ويندو ۽ سنڌ بهاري قاتلن جي حوالي نه ڪئي ويندي. سنڌ جا ماڻهو پيٽي صاحب کي سيني خطرن خلاف پنهنجو وڏي ۾ وڏو بند سمجهن ٿا. پر سنڌ دشمن سازشين پاڪستان، هندستان ۽ بنگله ديش جي حڪمران ٽولن گڏجي سڏجي اهو بچاءُ بند ٽوڙي وڌو آهي. هاڻي سنڌ واڪن جي وات ۾ اچي ويئي آهي.

بنگله ديش کي سنڌ تي اهي آفتون مڙهڻ لاءِ هڪڙو ٻي هشيار هو يعني ١٩٥ جنگي

ڏوهن جا ملزم. سڄي دنيا کي خبر آهي تہ بنگلا ديش ۾ جنسي قيام ڪئي ويئي. اها آسمان مان ملائڪن ڪانہ اچي ڪئي. اهي ماڻهو هئا. هڪڙا قاتل بهاري پيا غدار ۽ وطن دشمن يحيٰ شاهي فوجي ٽولي جا بڇڙا فوجي سپاهي. بنگلا ديش جي ماڻهن لکين قاتلن مان ڳولي ڳولي ۽ چونڊي چونڊي ١٩٥ اهڙن فوجين تي هٿ رکيو جن لاءِ ڪين خاطري آهي تہ سندن قوم سان کيل درندگيءَ ۽ وحشانيت جا هو پين سيني ڪان وڌيڪ مجرم آهن. هڪڙي ٿيندي آهي جنگ ٻي ٿيندي آهي آدمخوري. جنگ نہ خير جيئن آهي تيئن آهي. پر عام انسانن سان آدمخوري بين‌القوامي جرم ٺهرايو ويو آهي. هر ملڪ جي قانون ۾ ۽ خود پاڪستان جي قانون ۾ اهڙي آدمخوري ناجائز ۽ غيرقانوني آهي. اوڀر بنگال ۾ يحيٰ شاهي جي فوجي ٽولي جي بڇڙيل فوج مان سڀني يا ٿورن گهڻن اهڙي آدمخوري واريون حرڪتون ڪيون آهن تنهن کان ڪوبہ انڪار نٿو ڪري سگهي. خود وزير اعظم ڀٽي جا اکر آهن:

”اوڀر پاڪستان ۾ جي ڀيانڪ واقعا ٿيا ۽ جا قيامت ٿي گذري.... اسين انجو تصور بہ ڪرڻ نٿا چاهيون.... اسين انهن ڳالهين تي سوچيون ٿا تہ ننڊ ڦٽيو ٿي پوي.... اسين ڪن جهنگلين جي چنبي ۾ اچي وياسين.... انهن واقعن تي ويچار ڪرڻ سان منهنجا لڱ ڪانڊارجي ٿا وڃن....“

(ڪئناڊا براڊ ڪاسٽنگ ڪارپوريشن کي ڏنل انٽرويو تاريخ ٢٣ جنوري ١٩٧٢ع)

اهڙن هيبتناڪ ۽ لڱ ڪانڊاريندڙ واقعن جو جن ماڻهن تي الزام هجي تن تي جيڪڏهن مقدمو هلي تہ ڪهڙي اربع خطا ٿي پوي ها. قومي وقار ان ۾ ناهي تہ اسين درندگين جي پرده پوشي ڪريون پر انهيءَ ۾ آهي تہ اسين پنهنجن پاڙن جي قاتلن کي جوڳي سيکت ڏيون يا ڏياريون تہ جيئن دنيا ڏسي تہ اسان واقعي پنهنجي تاريخ جو نئون ورق ورايو آهي ۽ اڳوڻين حڪومتن جي بدمعاشين ۾ جرمن کان پاسو ڪيو اٿئون. ڪو پوليس وارو ڦيري واري ڪان ٻہ رپيا ٿو وٺي تہ ان تي ڪيس هلي ڇهہ مهينا سزا ٿي اچي. پاڪستان جي وڏي اڌ کي رت ۾ غرق ڪرڻ جي ڏوهہ هيٺ چند ماڻهن تي مقدمو هليو تہ ان تي اسان کي بيهوشي ڇو وٺي ڪيي.

بهرحال انسانيت خلاف، پاڪستان جي وڏي اڌ جي ماڻهن خلاف، جنگي قانون جي خلاف ڏوهہ ڪرڻ جي الزام هيٺ آيل انهن ١٩٥ جنگي ملزمن کي ڪيس کان بچائڻ لاءِ حڪومت بنگلا ديش سرڪار جو اهو شرط قبوليو آهي تہ بهاري قاتلن کي پاڪستان يعني سنڌ پنهنجي مٿان سوار ڪرڻ قبول ڪري. پاڪستان جي عيوضي مسٽر عزيز احمد پنهنجي

Gul Hayat Institute

پريس بيان ۾ چيو آهي ته 'پاڪ هند ٺاهه جو سڀ کان اهم نڪتو اهو آهي ته فوجي ملزمن تي ڪيس نه هلايو ويندو.' ان اهم نڪتي وارو مطلب حاصل ڪرڻ لاءِ بهارين جي آفت سنڌ تي مڙهڻ منظور ڪئي ويئي آهي. تنهنجي معنيٰ ٿي ته سموري پاڪ هند ٺاهه جي مرڪزي نڪتي جي چٽي سنڌ تي وڌي ويئي آهي. هميشه جي دستور موجب يحيٰ شاهي فوجي ٽولي ۽ بهارين جي ڪذن ڪرتوتن جي سزا سنڌ کي ڏني ويئي آهي. هن ٺاهه سان اسانکي رت جي ڏپ ٿي اچي. ان رت جي جيڪو اهي البدر ۽ الشمس جا تربيت يافته غنڊا ۽ قاتل هتي اچي وهائيندا.

هنن قاتلن اڳ پاڪستان اڳيئي تباهه ڪري ڇڏيو آهي باقي اڳ جو خير اسانکي هاڻ ته نظر نٿو اچي.

آزاد ڪريو!

جي ايم سيد حي قومي مقصدن سان بنيادي طرح سڀ سنڌي وطن دوست متفق آهن. انهن مقصدن کي حاصل ڪيئن ڪجي تنهن بابت البت مختلف رايا آهن. اسانکي به سيد صاحب سان قومي راهه عمل بابت بنيادي اختلاف آهن ۽ اسان اها حقيقت ڪڏهن به نه لڪائي آهي. پر اسان اها ڳالهه مڃڻ لاءِ هرگز تيار نه آهيون ته سيد صاحب ڪو پاڪستان لاءِ خطرو آهي. سيد صاحب ته پاڻ پاڪستان کي خطري ۾ وجهندڙن ۽ اڳ پاڪستان ناس ڪرائيندڙن جي ظلمن جو شڪار ٿيئي رهيو آهي. سنڌ پاران حق جو ڪلمو پڙهڻ جي ڏوهه ۾ مٿس ٻه اڇلايا ويا ۽ سالن جا سال کيس آزاديءَ کان محروم رکيو ويو آهي. هن وقت ۽ هن دور ۾ جڏهن سوودويءَ جهڙا قاتل جنجا هٿ لکين اوپر پاڪستانين جي رت سان رڱيل آهن سي آزاد هجن، نواب مظفر تسان سڀ ڪيس واپس ورتا ويا هجن، "اردو کا جنازه ہے ذرا دهوم سے نکلے." جو قاتل مڪمل ڏيئي ٻوليءَ وارا فساد شروع ڪرائيندڙ "جنگ" اخبار جو فسادي شاعر رئيس امروهوي تاج تجمل سان ويا کاڻ ڏيندو رهندو هجي تڏهن جي ايم سيد جو قيد رهڻ سنڌ سان سراسر زيادتي آهي ۽ سنڌي عوام جي قومي توهين آهي. سنڌي قوم جو مطالبو آهي ته جناب جي ايم سيد توڙي ٻين سڀني سنڌي قومي ڪارڪنن جهڙوڪ ع. غ سنڌي ۽ ٻين شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي، مٿن جاري ڪيل وارنٽ واپس ورتا وڃن.

ايڊيٽر

رسول بخش پليجو

لطيف جي شاعري ۾ جو انقلابي ڪردار...

ڪوڙين ڪاپائون، تنهنجون لکن لک هزار،
جي ۾ سڀ ڪنهن جي ۾ سين، درسن ڏارو ڏار،
پريم تنهنجا پار، ڪهڙا چئي ڪهڙا چوان.

انساني تاريخ جا اصلي خالق پورهيت عوام آهن ۽ نه شهنشاهه، فوجي جنرل وغيره. پر تڏهن به انساني واڌاري ۾ اڪيلن عظيم انسانن جي اهم ڪردار کان انڪار نٿو ڪري سگهجي.

ڪنهن ڪنهن انساني ذهن ۾ اندر جي اک عام جسماني اکين کان هزارين ڪوهه ۽ هزارين سال پري ڏسي سگهندي آهي. سندس پتلين ۾ هزارن، لکن ۽ ڪروڙن اکين جا نظارا سمائجي، هڪ نئون ۽ نرالو روپ وٺندا آهن. ڪي نگاهون اهڙا به روپ ۽ نظارا پسي وٺنديون آهن، جنجو جسماني وجود سوين هزارين سال پوءِ پيدا ٿيڻو هوندو آهي. ڪي اڪيلا ماڻهو سون هزارن انساني نسلن جو ذهني ۽ روحاني نچوڙ هوندا آهن. سندن سوچ ۽ عمل، قومن ۽ تهذيبن جي صدين جي تجربي، سوچ ۽ ڏاهپ جو چڪايل عطر هوندو آهي.

ڪلهوڙن جي دور ۾ سنڌ ۾ اهو ڪڏهن به نه لهندڙ سج اڀريو ۽ چمڪيو جنهن سنڌ جي صدين جي گڏ ٿيل ذهني، جذباتي، نظرياتي ۽ روحاني اونده جو سينو چيري ڇڏيو ۽ سنڌ، هند بلڪ دنيا جي ذهني ۽ روحاني آئيندي کي روشن ڪري ڇڏيو.

ماڻڪ ميٺ سندوم، اونداهيءَ ۾ سوجهرو!

لطيف جنهن دنيا ۾ اک کولي سا ڏاڍين ماڻهن، ڦورو طبقن ۽ ظالم قومن جي هٿان هيڻن ماڻهن، اشراف ۽ محنتي طبقن ۽ مظلوم قومن سان اره زورائيءَ جي دنيا هئي. ان دنيا جا خيال، نظريا ۽ فلسفا اره زورائيءَ جا حامي هئا.

لطيف جو وطن صدين کان جاگيرداري، قبائلي سردارن، ڌارين حاڪمن ۽ فوجي سردارن جو شڪارگاهه هو. اهو شڪار هميشه اسلامي حڪومت جي ويس ۾ ڪيو ويندو هو. اموي، عباسي، افغان، مغل، ايراني، ارغون ۽ ترخان حملو ڪندڙن انهيءَ ويس ۾ هڪ ٻئي پويان لطيف جي وطن تي ڌاڙا هنيا ۽ ان کي غلام بنايو.

اسلامي تحريڪ جا شروعات ۾ عرب جي

Gul Hayat Institute

غلامن، مسڪينن بدوين ۽ ٻين هيٺين قومن جي حامي هئي ۽ ڏارين قومن جي مقابل عرب قوم جي آزاديءَ ۽ خودمختياريءَ جي علمبردار هئي، تنهن تي جڏهن اڳتي هلي عرب جي جاگيردارن، سيٺين، اميرن ۽ فوجي سردارن جوابي حملو ڪيو ۽ انکي پنهنجي قبضي ۾ ڪري انکي مسڪين عربن ۽ عرب قوم مٿان فوجي ڊڪٽيٽرشپ ۾ تبديل ڪري ڇڏيو. تڏهن ان تحريڪ جو نالو، لباس ۽ نعرا ظالم طبقي جي هٿ جو هٿيار بنجي پيا. جيڪا تحريڪ دنيا لاءِ سماجي، اقتصادي ۽ روحاني سجاڳيءَ، ترقيءَ ۽ بلنديءَ جي نئين انقلابي لهر بنجي ايري، تنهنکي ڦورو ۽ ظالم ٽولن ڀريائين عرب عوام ۽ عرب قوم کي غلام بنائڻ ۽ پوءِ پر وارن ملڪن کي غلام بنائڻ لاءِ هٿيار طور استعمال ڪرڻ شروع ڪيو. ان ڪم کي آسان بنائڻ لاءِ اسلام جي نالي ۾ ڪوڙو ۽ جعلي فلسفو ٺاهيو ويو جنهن موجب عرب قوم تي قبضو ڄمائيندڙ هر ڌاڙي کي خليفو تسليم ڪري، انجي هر فعل کي اسلامي فعل ۽ خداوند ڪريم جو حڪم ٺهرايو ويو. پر وارين مسڪين قومن جا ٻونگا ڀينگ ڪرڻ ۽ کانئن سندن گذر جا وسيلا کسي، کين ٻارن ٻچن سوڌو غلام بنائي، ڍورن وانگر وڪڻڻ ۽ وهائڻ کي اسلامي جهاد ۽ اسلامي فتح ڪوٺيو ويو. اڳتي هلي نوبت اتي وڃي پهتي جو خود ڪلمي پڙهندڙ، مسلمان قومن کي ڦرڻ، لٽڻ ۽ غلام بنائڻ وارا بين‌الاقوامي رهزن ڌاڙيل به اسلامي مجاهد ۽ غازي سڏائڻ ۽ سڏجڻ لڳا.

اموي، عباسي، مغل ۽ ٻين سامراجين جي ايجاد ڪيل انهيءَ رجعت پرست، مظلوم- دشمن فلسفي جو هر دور ۾ حق پرست عالمن، دانائن ۽ فنڪارن مقابلو ڪيو. ابن‌العربيءَ کان وٺي شمس تبريز، منصور حلاج، خيام، حافظ، رومي ۽ بوعلي سينا تائين هر ڪنهن چاڙهوءَ پنهنجي چاڻ ۽ پهچ آهر هن قهر جي ڪوٽ تي وار ڪيا. پر ڪنهن به عالم، داناءَ ۽ فنڪار ان تي اهڙا سنڌائتا ۽ ڀرپور وار ڪري، انجي پيڙهه کي اهڙو پاڙن کان نه ڏونڌاڙيو، جهڙو لطيف.

سنڌ جي هن عظيم داناءَ، يگاني انقلابي مفڪر، بي مثل روحاني پيشوا ۽ لافاني شاعر ظلم، ڏاڍ ۽ مڪر جي سامراجي فلسفي جا سمورا ٽنب ۽ ٽوڙيون اکوڙي ڇڏيا.

پڇڻ کهڙا پڇائيا، تون پڇڻ کي پڇاءِ.

سهسين سائر ٻوڙيون، سنڌ ٻوڙيو مهراڻ.

سنڌ جي شاهه کان اڳ جي عرب، ايراني ۽ ٻين حق پرستن پنهنجي سوچ کي ان سامراجي فلسفي جي ڪن باريڪ نڪتن ۽ ظاهري خيالي روپن تائين محدود رکيو. هنن مان ڪنهن به هن فلسفي پٺيان لڪل بنيادي حقن جي مڪمل ۽ اصلي صورت نه پرکي. هو جهالت، تعصب، بي انصافيءَ ۽ ظلم بابت پائيندا رهيا ته اهي رکو ڪن نالائق ۽ بڇڙن ماڻهن جا ڪڌا ڪرتوت آهن. هو اها ڳالهه سمجهي نه سگهيا ته اهي نالائق ۽ بڇڙا ماڻهو اهڙا نالائق ۽ بڇڙا ڇو ٿيا آهن؟ ڪيئن ٿيا آهن؟ ڪهڙي سبب کين ڪو روڪڻ ۾ ڪامياب نٿو ٿئي؟ کين خبر نه هئي ته انجو اصل ڪارڻ اهو آهي ته دنيا جا ماڻهو ۽ قومون ٻن ٽولن ۾ ورهايل آهن. هڪڙن ماڻهن جي ٽولي يا طبقي جو گذر ئي انهيءَ ڳالهه تي آهي ته ’پرائي مال تي ٽوپي

Gul Hayat Institute

تراڙ تي، رکي هلجي ۽ ٻين جي ٻورهئي جو ڦل ڳڙڪائجي. ڪن قومن جو به اهو ڏنڊو ٿي پوندو آهي. اهڙن ڦورو طبقن ۽ قومن جو ڏنڊو هلائڻ وارا ماڻهو پاڻ به جاوا ڪندا آهن ۽ پنهنجي طبقي ۽ قوم کي به جاوا ڪرائيندا آهن. پاڻ به هيٺين طبقن ۽ قومن کي پيڙهيندا ۽ ستائيندا آهن ته سندن طبقي ۽ قوم کي به ڦرلٽ ۽ ظلم ڪرڻ جو موقعو پيدا ڪري ڏيندا آهن. لطيف کان اڳيان شاعر ۽ اديب، ظاهري ۽ اڪيلا يزيد، حجاج، چنگيز ۽ نادر ته ڏسي سگهيا، پر انهن جي پويان لڪل لکن نندڙن يزيدن، حجاجن، چنگيزن ۽ نادرن جا طبقا ۽ قومون ڏسي نه سگهيا. انڪري هو سڀ ميم ۾ مارئي ڳائيندا ۽ آپ ۾ تراريون هڻندا رهجي ويا. هنن مرض جي اصل نس نه پڪڙي، تنهنڪري سندن خيال ماڻهن جي مغز ۾ ويهي نه سگهيا ۽ سندن ڪارائتا هٿيار بڻجي نه سگهيا. پر داناءُ لطيف تاريخ جي نبض پروڙي ورتي ۽ انڪي لڳل مرض جا اصلي سبب معلوم ڪري ورتا. ڪيس خبر پئجي ويئي ته منهنجي مظلوم مارن ۽ مظلوم وطن سان هي هاڃا ڪهڙي زور تي پيا ٿين ۽ ڪهڙي مڪر جي آڙ ۾ پيا ٿين، هن انهيءَ مڪر جا ٽيئي روپ پروڙي ورتا. اهي هئا:-

(۱) قومن جي وجود تسليم ڪرڻ کان انڪار ڪرڻ. ماڻهن کي پنهنجي وطن ۽ پنهنجي قوم سان پيار ۽ وفاداري ڪرڻ کان منع ڪرڻ ۽ روڪڻ.

(۲) ظالم ماڻهو، ظالم طبقا ۽ ظالم قومون مظلوم ماڻهن، مظلوم طبقن ۽ مظلوم قومن سان جيڪو ظلم ڪن ٿا، تنهن تي چشم پوشي ڪرڻ، انکي جائز ٺهرائڻ، انجي حمايت ڪرڻ ۽ انجي مخالفت کي نندڻ ۽ ڪچلڻ.

(۳) مذهب جو اصلي، نيڪي ۽ انصاف ڀريو مطلب ڦيرائي انکي ظالم حاڪمن، ظالم قومن جي ظلم جو هٿيار بنائڻ.

وطن دوست ۽ مظلومن جي يار لطيف ان سامراجي ۽ ظالم فلسفي کي سمجهي، انکي مڪمل طور رد ڪري ڇڏيو ۽ پنهنجي مظلوم قوم، توڙي دنيا جي سمورن مظلوم انسانن، مظلوم طبقن ۽ مظلوم قومن کي هڪ ڀرپور ۽ مڪمل وطن دوست، انصاف پسند، جمهوري، قومي ۽ عوام دوست فلسفي ۽ سچي اعليٰ روحانيت سان هٿياربند ڪري ڇڏيو.

لطيف پنهنجو فلسفو اهڙي ته پياري، آسان، صاف، اثرائتي ۽ هر ڪنهنجي دل ۾ گهر ڪندڙ نموني سمجهايو، جو هر ڪنهن سمجهيو ته منهنجي دل جي ڳالهه ڪئي اٿس. پر هيستائين ڪنهن به لطيف جي فلسفي جي عالمي تاريخ ۾ نظرياتي حيثيت ۽ بين الاقوامي انقلابي اهميت جو پورو انت نه لڌو آهي. ڪنهن کي به سماءُ نه پيو آهي ته هو پنهنجي پيارن، مٽن مائٽن ۽ وايس ۾ ڪهڙي وهه مان ماکي ٺاهي، ڪهڙا ڪاڪ محل ۽ ڦهري ڪوٽ ڪيرائي، ڪهڙي روح کي رتيون ڪري، ڪهڙي خوفناڪ مهراڻ کي پوڙي، ڪيڏي اجگر مڇ کي ماري، ڪهڙي جهوناڳڙهه کي جلائي ويو آهي.

مظلوم طبقن ۽ مظلوم قومن کي غلام بنائيندڙ، اموي، عباسي، مغل، افغان، ايراني، ارغون ۽ ترخان سامراجين ۽ سندن عوام دشمن ڊڪٽيٽرشپن جي غلام ڏنيورچين فتوي

Gul Hayat Institute

ڏني ته:-

سچي مذهب جا ڪي به اعليٰ انساني، روحاني ۽ عوام دوست قدر ناهن. مذهب معنيٰ جسماني عبادت ۽ خيرات جي هدايتن جي رسمي پورائي. سهڻي لطيف چيو ته نه. مذهب ۽ سچي روحانيت فقط رڪارڊ جي پورائي ناهي ۽ رکو جسماني اٿ ويهه ۽ رسمن جي بجا آوري ناهي، پر انجو اصلي جوهر، اصلي روح، اصلي مقصد انهيءَ کان گهڻو وڌيڪ بلڪ ٻيو آهي.

روزا ۽ نمازون، ايءَ پڻ چڱو ڪم،
او ڪو ٻيو فهم، جنهن سان پسين پرينءَ کي.

ان دور جي سامراجين، بادشاهن، جاگيردارن ۽ قبائلي فوجي سردارن جي فوجي ڊڪٽيٽرشپ جي ڍنڍورچين چيو ۽ سيکاريو ته برن، ڏرن ۾ رهندڙ مارو ۽ پورهيت عوام جاهل، بزدل ۽ ذليل آهن. انهن کي ڌڪاريو ۽ جانورن وانگر وهايو. سلطان، بادشاهه، امير، جاگيردار، قبائلي، فوجي سردار، وڏيرا ۽ سندن ڊڪٽيٽري حڪومت شاندار ۽ اعليٰ آهي. انهنجي پوڄا ڪريو، سندن قصيدا ڳايو.

داناءَ لطيف چيو ته نه! مسڪين ۽ اشراف ماروئڙا ڪٿي کهڙا به ميرا، بکيا ۽ ڏکيا آهن، ته به اهي اوهانجا پنهنجا ۽ پيارا آهن. هو ئي حقيقت ۾ اعليٰ ۽ عظيم آهن. ظالم ماڻهو ۽ ظالم طبقا ڏسڻ ۾ کهڙا به شاندار اچن، پر حقيقت ۾ هو نيچ، ڪميڻا، ڦورو ۽ ڦرمار آهن:

ڪانڌ نه ڪنديس ڪو ٻيو، ڪٿيرو ئي خوب،
ميرو ئي محبوب، اهي سان مارو من ۾.

جيها سي نيها، مون سي مارو مڃيا،
اٿم آس اها، ڪڏهن ڪيرائيندين ڪوٽ کي.

ٿورا نه ٿورا، مون تي ماروئڙن جا،
ڀلائيءَ ڀيرا، ڳڻي ڳڻيان ڪيترا.

هڏ نه ڀڙان هيڪڙي، ٿوري ٿرچاين،
مونکي ماروئڙن ميري ڪري نه مٽيو.

ان زماني جي نظرياتي ماحول جو فرمان ۽ دستور هو ته ستايل طبقن ۽ غلام قومن جا عزت جي لائق، قابل، ڪامياب ۽ بختاور ماڻهو اهي آهن جي ٿورو وڌيڪ سمجهو ۽ سگهارا ٿين ته هڪدم پنهنجي مظلوم ڀائرن ۽ ستايل قوم کي پٺ ڏيئي، ٻوڙي وڃي ان جي دشمنن سان ملن ۽ انهن جا شڪاري ڪتا ٿي پنهنجي ڀائرن ۽ قوم کي ڏاڙهين ۽ پٽين.

لطيف ان ڪميڻي فلسفي ۽ نظرئي کي رد ڪري، پنهنجي مظلوم طبقي ۽ ستايل قوم سان ساٿ ڏيڻ ۽ سائن مرڻ گهڙيءَ تائين وفادار ٿي رهڻ جو حڪم ڏنو:

ايءَ نه مارن ريت، جيئن سيڻ مٽائين سون سين،
اچي عمر ڪوٽ ۾، ڪنديس ڪانه ڪُريت،
پکن جي پريت، ماڙيُن مور نه مٽيان.

مَ سپني مارئي، مٽي مَ چائي،
جنهن اچي عمر ڪوٽ ۾، لوئي لڄائي،
جا ساڱين سيڌائي، ڪيئن مرڪي ماڙئين.

جاگير داري ۽ شهنشاهي سرشتي عام ماڻهن ۾ تنگ نظريءَ، بزدليءَ، ڏاڍن جي پوڄا، نفسا نفسيءَ، ظاهر پرستيءَ، لڪير جي فقيريءَ ۽ انڌي عقيدت جا جيڪي زهريلا

Gul Hayat Institute

مرض پيدا ڪيا، تن جون پاڙون پٽڻ لاءِ لطيف عوام کي هڪ مڪمل عوام دوست انسانيت پرور انقلابي ۽ عوامي فلسفو ۽ نظريو ڏنو.

هن ماڻهن کي وقت جي چالونيچ خيالن کي رد ڪرڻ ۽ انهن کان مڪمل بغاوت ڪرڻ جو سبق ڏنو ۽ حڪم ڏنو، تہ رڍن جي ڌڻ وانگر اکيون پوري ڪهڻن جي پويان نہ هلو. پنهنجو ذهن طاقت ۽ ڪهڙائيءَ جي جاهل ديہاڻ ڪـان آزاد ڪريو. آزاديءَ ۽ خودمختياريءَ سان سوچڻ جي جرات ڏاريو. غلط خيالن، ماڻهن ۽ قوتن جـي مخالفت ڪريو:

اک الٿي ڏار، ونئن ابتو عام ڪـان،
جي لهوارو لوڪ وهي، تون اونچو وهہ اوپار.

جيڪو سچاڻ انسان تاريخ جو کوڙهو ۽ سائنسي مطالع ڪندو، انسان جي روحاني ۽ مادي جدوجهد، ارتقا ۽ واڌاري جـون منزلون ۽ انهيءَ جا قانون معلوم ڪندو، مذهبن، فلسفن، علمن، نظرين، سماجي سائنسن ۽ دنيا جي ادب جو کوڙهو اڀياس ڪندو، تنهن کان لطيف جـو سڀ طرفو، گهرو ۽ مڪمل مطالـع ڪري يقينن چرڪ نڪري ويندو. ڪيس اهو معلوم ڪري حيرت وٺي ويندي تہ ادب جي دنيا ۾ هي ٿي اڪيلو سمنڊ آهي، جنهن ۾ اعليٰ انسانيت، سچي روحانيت، حقيقي عوامي انقلابي فلسفي، نظرئي ۽ اڻ لڀ ڏات جا ڏار ڏار هنڌن کان نڪرندڙ ۽ ڏار ڏار رستن نان وهندڙ درياهہ اچي پاڻ ۾ سمائجن ٿا ۽ موجون مارين ٿا.

دنيا ۾ پلا پليءَ جو ڇيهہ ٿي ڪونهي. ذات ۽ ڏاهپ جـي ڪوٽ ڪانهي. سنفو، ورجل، دانتي، ڪاليداس، تلسيداس، خسرو، خيام، حافظ، رومي، گوئٽي، شيڪسپيئر، مايا ڪافسڪي، والٽ وٽمن ۽ ٻيا دنيا جا سوين هزارين قديم ۽ جديد شاعر پنهنجي پنهنجي نموني انسان جـي ازلي ۽ ابدي، جذباتي ۽ روحاني تمنائن توڙي پنهنجي زماني جي ماحول جي ترجماني ڪن ٿا. سڀني وٽ ڏات آهي. سڀني وٽ ڪا نہ ڪا سچائي ۽ سونهن آهي. سڀني وٽ ڪنهن نہ ڪنهن روشنيءَ جا ڏيا ۽ لاٽون آهن. سڀ انسان جي دل جي ڳالهہ ڪن ٿا. پر انسان ذات جي مجموعي، بنيادي ۽ تاريخي حقيقتن، مسئلن ۽ ضرورتن ڪـي ڪوبہ ڏات ـ ڌڻي اهڙي چٽي، صاف ۽ مڪمل نموني نٿو پروڙي سگهي، جهڙو لطيف. ڪوبہ انسان ذات جي اهڙي وڪ تي، هر موڙ تي، سڀ طرفي، پڪي پختي، جذباتي، روحاني ۽ نظرياتي رهبري نٿـو ڪري، جهڙي لطيف. ڪوبہ فنڪار ۽ داناءُ انسانن کي سنڌن عظيم مقصدن حاصل ڪرڻ جي جدوجهد لاءِ روحاني ۽ جذباتي طـور اهـڙو تيار ۽ هٿيار بند نٿو ڪري جهڙو لطيف. ڪنهن بہ شاعر ۽ اديب لطيف کان وڌ پاڻ ڪـي انسان ذات جـي انفرادي ۽ اجتماعي، ننڍڙن خواه وڏن نيڪ ۽ اعليٰ مقصدن کي حاصل ڪرڻ جي راهہ روشن ڪرڻ جو ذميوار نہ سمجهيو آهي.

لطيف ڪانئس اڳ جي اديبن ۽ شاعرن توڙي پنهنجي ايشيائي خواه يورپي هم عمر فنڪارن کان سماجي ۽ تاريخي شعور، عوامي احساس، انقلابي ۽ جدلي سوچ جـي طريقي ۾ صديون اڳتي هو.

حقيقت ۾ سموري دنيا ۾ جيڪڏهن ڪو اهڙو شاعر آهي جو سنڌ کان وٺي فلسطين

Gul Hayat Institute

تائين ۽ ويٽنام کان وٺي وينز ويلا تائين اڄوڪي طوفاني ۽ مجاهدانه دور جي سرڪش انسانن، انقلابي عوام ۽ مجاهد قومن جي حيرت انگيز ۽ شاندار، باغي ۽ فاتح جدوجهد جي ترجماني ڪري سگهي ٿو ته اهو فقط لطيف آهي.

تاريخ جي سائنس جي جڳ مشهور ماهر فريڊرڪ اينگلس سورهين ۽ سترهين صديءَ جي يورپ جو ذڪر ڪندي چيو آهي ته ان تاريخي دور غير معمولي انسانن جي تقاضا ڪئي. هرفن مولا، مڪمل بلڪ ديون جيڏا وڏا ماڻهو ــــ ۽ اهڙا ماڻهو ان دور کي مليا. هن اهڙن ماڻهن ۾ ليونارڊو ڊاونسي، ميڪاولي، مارٽن ليوٿر، ڊيڪارٽس ۽ نيوٽن وغيره کي شمار ڪيو آهي. اينگلس جيڪي گهڻيون زبانون ڄاڻندو هو، تن ۾ ڪنهن عجيب اتفاق سان سنڌي به شامل هجي ها ته جيڪر هو انهيءَ دور جي سچي پچي هرفن مولا، مڪمل ۽ ديو جيڏي انسان، اڪابر، داناءُ ۽ ذات ــ ڏڻيءَ جو نالو هرگز نه وساري سگهي ها، جنهن ارڙهين صديءَ جي رجعت پرست جاگيرداري ايشيائي ماحول ۾ رهي ان تاريخي سماجي شعور جو جوهر پروڙيو ۽ پنهنجي فن ۾ جذب ڪري ورتو، جيڪو سماجي شعور ترقي يافته سائنسي يورپ ۾ به ان کان هڪ سو سال پوءِ وڃي پاڻ ۽ سندس عظيم ساٿيءَ ڪارل مارڪس دريافت ڪيو ۽ مڪمل صورت ۾ آندو.

اڄوڪي دور جي حق پرست انقلابي نظرئي جا بنيادي اصول اهي آهن ته دنيا جي مظلوم عوام ۽ دنيا جي مظلوم قومن سان پيار ڪجي ۽ انهن جي دشمنن سان سرڻ کهڙيءَ تائين جبرو مقابلو ڪجي. سائنسي ٻوليءَ ۾ انهن اصولن کي طبقاتي جدوجهد ۽ قومي جدوجهد سڏيو ويندو آهي. انقلابي استادن سيکاريو آهي ته انهن ٻنهي حق‌پرست جدوجهدن کي ملائي هڪ ڪيو وڃي. تڏهن نئين دنيا جي قومن ۽ سندن ڏيهورچين جو تڏو ويڙهبو. فني ۽ روحاني ميدان ۾ دنيا جي ڪنهن به ٻئي شخص لطيف کان وڌيڪ انسان ذات کي انهن ٻنهي جدوجهدن لاءِ تيار ۽ هٿيار بند نه ڪيو آهي. ڪنهن به انهن ٻنهي جي صورت کي اهڙي سهڻي ۽ سدا ملوڪ روپ ۾ پيش نه ڪيو آهي.

(سوجهرو مخزن ١٩٧٠ تان ورتل ۽ ٿورڙو وڌايل)

■ ان ڪربلا جو اکين ڏٺو احوال جيڪا اسلام ۽ پاڪستان جي نالي ۾ مشرقي پاڪستان سان ٿي.

جيڪي بنگال سان ٿيو

قيمت ٣-٠٠ ليکڪ: رسول بخش پليجو

لکو: B-٨٠ لطيف آباد نمبر ٤ حيدرآباد

رسول بخش پليجو

(سنڌ جي تاريخ جو هڪڙو ورق)

چيٽو واڏيو

ميراڻو راڄ ميراڻو راڄ هو. ميرن جي اياڪاريءَ ۾ سنڌ ۾ هڪڙي نه پر گهڻيون حڪومتون هيون. نالي ۾ پڳدار حيدرآباد وارن ميرن جو رئيس هو. پر حقيقت ۾ حيدرآباد، ميرپور خاص ۽ خيرپور وارن ميرن جون جدا جدا حڪومتون قائم هونديون هيون. وري هرهڪ حڪمران گهر جي جدا جدا پاڻين جون پنهنجون الڳ الڳ ننڍڙيون رياستون هيون. ڪڏهن ڪڏهن هڪڙي تعلقي ۾ يا هڪڙي شهر ۾ گهڻن ميرن جون پتيون هونديون هيون، جن تان اڪثر لٽ لڳي پيئي هوندي هئي.

جڏهن سنڌ جي سڀ کان سهڻي ۽ شاهوڪار شهر شڪارپور جو قبضو پٺاڻن کان موٽي سنڌين کي مليو تڏهن ان ۾ خيرپور ۽ حيدرآباد جي ميرن پنهنجون الڳ الڳ پتيون رکيون. شهر جا اٺ دروازا هوندا هئا. ڌار ڌار ميرن جا عملدار ڌار ڌار دروازن تي ڏنيو ڪٺيو ويٺا هوندا هئا ۽ پنهنجي پتيءَ جو محصول پيا اڳاڙيندا هئا.

ميرن جي راڄ جي آخري ڏينهن ۾ خيرپوري ميرن جو شڪارپور وارو عملدار پڳ ڌڻي، مير رستم حي حيدرآباد ڏانهن ڀاڄ جو ڀڏي شهر ڇڏي ڀڄي ويو ۽ علي مراد غدار پنهنجي پناهگير وزير شيخ علي حسن جو مائٽ، شيخ غلام حيدر پناهگير شڪارپور جو ڪليڪٽر ڪري موڪليو، جنهن اچي خيرپور جي حصي واري ٽن پتن جي حڪومت تي قبضو ڪيو. اها خبر پڌي ٻي خيرپوري مير، مير نصير خان پنهنجو ماڻهو خدا يار خان پٺاڻ چاڙهي موڪليو، جو اچي شهر جو گهرو ڪري ويهي رهيو. اچي لٽ لڳي. شهر جا ماڻهو پٺاڻ ۽ پناهگير ڇرڪن جي وات ۾ اچي ويا. مسڪينن جا پونگا پينگ تي ويا. ان وقت شڪارپور ۾ حيدرآباد جي ميرن جون پنج پتيون هيون. سندن ٻه آفيسر شڪارپور ۾ رهندا هئا: هڪڙو سادات هو ٻيو واڏيو. ابراهيم شاهه جي ڳالهه ٻه ڪانهِ ٿي پڌي. باقي چيٽو ڪا شيءِ هو. سندس نالو ۽ سرڪاري لقب هو: ديوان شهامت نشان چيٽمل.

چيٽي شهر جي حالت ڏسي خيرپور طرفان موڪليل پناهگير ۽ پٺاڻ آفيسرن کي شهر مان لوڏي ڪڍي ڇڏيو. خيرپور جو جيڪو حصو ٿيو سو گڏ ڪري سڌو خيرپور جي دربار ۾ پهچايائين. آخر علي مراد ٻي فوج موڪلي جنهن اچي، مير نصير خان خيرپوريءَ جي ماڻهوءَ کي هٽائي، شيخ غلام حيدر

Gul Hayat Institute

پناهگير کي خيرپورين جي حصي تي قابض ڪرايو.

سنڌ ۾ ميرائي راڄ جا پويان پساهه ڏسي قلات وارن پنهنجا پير پکيڙيا. جيئي کي اطلاع پهتو ته روجهاڻ جي قلعي تي قلات وارن چڙهائي ڪئي آهي. هن هڪدم پنهنجو پٽ نوتنداس روجهاڻ ڏياري موڪليو، ته وڃي قلعي تي قبضو مضبوط ڪري قلعو بچاءِ. اجا نوتنداس وارو سپاهه واٽ ۾ ئي هو ته حيدرآباد مان ميرن جو هدايت نامون پهتو ته، "انگريزن سان ڳالهيون هلڻ پيون پر سنڌن نيت خراب ٿي ڏسجي. خبر ناهي ڇا ٿئي تنهنڪري لشڪر گڏ ڪري تيار ٿي ويهه. متان علي مراد ۽ سنڌس آقا انگريز حملو نه ڪن."

انگريزن ۽ سنڌن چاڙتي علي مراد لاءِ شڪارپور ۾ حيدرآبادي ميرن جو قبضو ڇڻ ته ڪُڪ ۾ ڪانُ هو. حيدرآباد تي حملو ڪرڻ کان اڳ شڪارپور کي صاف ڪرڻ لازمي هو. اهو ڪم هن هاڻ آسان ٿي سمجهيو. هن سوچيو ته لاڙ جي پڳدار ميرن جو ڪهر ڪونهه ٿيو پيو آهي. مير شير محمد ۽ صوبدار وارا هڪڙي پاسي ته نصير خان وارا ٻئي پاسي پنهي جون هڪ ٻئي تي دانهون. داد ڪرڻ وارو انگريز ريزيڊنٽ! متان وري انگريزي حملي جو خطرو تنهن ڪري مير لاڙ ۾ ئي پنهنجي پڳ بچائڻ ۾ پورا هوندا. باقي شڪارپور ۾ ويٺو آهي واڻيو. ان کي رڳو هڪل ڪبي ته رات وچ ۾ شهر ڇڏي ويندو! پس پيش هيڏانهن يا هوڏانهن ۽ لاڙ جي ميرن کا ميار ڏني ته انهن کي هڪيو تڪيو عذر ڏبو ته 'اوهان جو واڻيو ڊپ ۾ ڀاڄهي ڀڄي ويو. اسانجو ڏوهه ته ڪونهي!'

اها ڳالهه ڳٺي هنن پنهنجي ايجنٽ شيخ غلام حيدر پناهگير کي چيو ته 'واڻئي کي شهر مان ڀڄائي ڇڏ' پناهه گير ٻه ڏٺو ته واڻئي وارا مير پنهنجي ويل ۾ آهن. مون وارو مير انگريز فيل مست جي ڪلهي تي آهي. واڻئي جي ڪهڙي مجال آهي جو انگريز بهادر ۽ مير علي مراد جو تاب جهلي سگهي. سو اشارن ڏي اشارن ۾ چوائي موڪليائينس ته "امير پاڻ ۾ وڙهي پيا آهن. انگريز بهادر به تو وارن ميرن تي رنج آهي. تون واڻيو ماڻهو! سپاهي کا جنگ ٿي پوي ۽ تون 'وڙهن سان لتاڙجن پوڙا' واري ڳالهه وانگر پرائيءَ آهيءَ ۾ اچي وڃين. تنهن ڪان چڱو آهي ته تون به في الحال مير رستم جي عملدار وانگر منهن ڪاري پاسيرو ٿي وڃ. جيسين هئو هئو ٿريا! باقي رهي تنهنجي پگهار ۽ ٻي آمدني تنهن جو فڪر نه ڪر. انگريز بهادر ۽ مير صاحب تنهنجو پورو پورو قدر سڃاڻندا. جيئن چوندين تيئن ٿيندو."

پر جيئو ڪنهن ٻي مٽيءَ جو ٺهيل هو. هو علي مراد ۽ صوبدار وانگر ٺلهو پڳڙ ۽ شينهن جي کل پهريل گدڙ ڪونه هو جو 'سون تي سيڻ مٽائي.' انگريزن، سنڌن چمچي غلام حيدر پناهه گير جيئي جو ٻاهريون لباس يعني سنڌس ڌوتي، جٽيو ۽ تلڪ ڏٺا هئا. هنن سنڌس ڇاتيءَ ۾ لڪل شينهن جي دل ۽ قومي خود داري ۽ غيرت جي آگ نه ڏٺي هئي.

انگريزن ۽ حيدرآباد جي سرڪار جي وچ ۾ پهريون فوجي ٽڪر مياڻيءَ ۾ نه پر شڪارپور ۾ ٿيو. انگريزن پنهنجي چاڙتي علي مراد جي فوج هٿان حيدرآباد جي فوج کي شڪارپور

مان بي دخل ڪرڻ لاءِ مهم شروع ڪئي. اهانا بهانا ڪري حيدرآبادي ميرن جي ماڻهن کي قيد ڪري ڪمن سر بازار ننگي موچڙا هنيا ويا. چانڊيي هڪدم جوابي ڪارروائي ڪئي. شڪارپور جي گهٽين ۾ ڏينهن جا ڏينهن دوبدو مقابلا ٿيندا رهيا. آخر علي مراد جي فوج چانڊيي کي بيدخل ڪرڻ ۾ ناڪام ٿي. ڇڱا مٺا وچ ۾ پيا. ٻنهي ڌرين هڪ ٻئي جا قيدي موٽايا. پر پناهگير پنهنجي ڌڻپ ڪانه ڇڏي. هن ديوان جو هڪڙو خاص ماڻهو وعدي موجب ڪونه موٽايو. جنهنڪري ٻيهر ٽڪراءُ ٿي ويو. پنهنجي ماڻهن کي حڪم ڏنائين ته ”پناهگير کي نه ڇڏيو!“ فوج جا جوان هڪدم اگهاڙيون ترارون کڻي علي مراد جي سپاهه تي وڃي ڪڙڪيا ۽ کين ماري قيد ڪري پنهنجو قيدي آزاد ڪرائي آيا. پناهگير وٽ جيڪي به جنگي ساز سامان هو سو به ڪاهي کسي کڻي آيا. شڪارپور مان حيدرآباد سرڪار بدران خود انگريزن جا ايجنٽ خارج ٿي ويا!

چانڊيي جي مڙسي ۽ غيرت ڏسي آس پاس جا ماڻهو اچي سندس فوج ۾ شريڪ ٿيڻ لڳا. سکر ۾ ويٺل انگريزن جا ڪن ڪڙا ٿيا. هنن هيستائين سمجهيو هو ته اپر سنڌ ۾ علي مراد جهڙي ڇاڙتي جي ڪري سڄو ملڪ مٺائي لڳو پيو آهي. پر چانڊيي جي ڪارروائيءَ سندن ننڊ ڦٽائي ڇڏي. ان دور جو تاريخ نويس عطا محمد شڪارپوري لکي ٿو: ”ديوان جي فوجي طاقت ڏسي سکر جي ڇانوڻي ۾ ڏاڍي هيبت ۽ هراس ڦهلجي ويو. صاحبان انگريز مڪمل احتياط ۽ چوڪسي اختيار ڪئي. ايتري قدر جو سکر ۽ شڪارپور واري رستي تي فوجي مورچا کڙا ڪيا ويا. انگريز پليل ڪونه هئا. چانڊيي جي واقعي نيت خراب هئي. شڪارپور ته شڪارپور جي ماڳ رهي، هن رٿ رٿي ته انگريز جي حيدرآباد تي حملو ڪن ته آءٌ وري سندن هيڊ ڪوارٽر يعني سکر جي ڇانوڻيءَ تي حملو ڪريان ۽ سندن پوئتي موٽڻ جي راهه بند ڪريان.“

تاريخ نويس لکي ٿو ”مذڪور ديوان لشڪر گڏ ڪري حيدرآباد جي ميرن جي ئي حڪم ڏانهن ڪن ڏيو ويٺو هو. چاهيائين ٿي ته جي متان ٻيو حڪم آيو ۽ انگريزن سان لڙائيءَ جو حڪم صادر ٿيو ته چار پنج سؤ بلوچ ۽ ٻيا تارُو جوان ٻيڙاهن تي درياهه رستي سکر ڇانوڻيءَ ڏانهن موڪلجن ۽ آءٌ ٻي پاسي کان خشڪيءَ رستي حملو ڪريان. هن الله وارا درويش، عالم سڳورا ۽ اسلام جا قاضي گهرائي کين قيمتي خلعتون ڏنيون. کين چيائين (انگريز انصارن خلاف) اسلامي لشڪر جا پيش امام ٿيو! اڄوڪو ڏينهن جهاد جو ڏينهن آهي!“

هن اڃا اهي رٿون پئي رٿيون ته متان مياڻيءَ جي جنگ جي خبر آئي ته مير هارائي قيد ٿي ويا آهن. اها خبر ٻڌي چانڊيي جي، بقول عطا محمد ’چيله ٽٽي پئي.‘ پر هن پنهنجو ظاهري دٻدٻو نه ڇڏيو ۽ ڪنهنکي لکاءُ نه ڏنائين. مڙس جي ايڏي ڏيا ۽ دٻدٻو هو جو ڪنهنکي به مجال نه ٿي جو سندس حڪم جي خلاف ورزي ڪري. شڪارپور ۾ وڌيڪ وقت ترسڻ مناسب نه سمجهي، هن شڪارپور کان ڪجهه ميلن جي وٿ ورتي ۽ اتان ديهه ترود گران ۾ خيما کوڙيائين ۽ ميرن جي خبرن جو انتظار ڪرڻ لڳو. اتي مير علي مراد جو ايلچي مدورو وٽس اچي

Gul Hayat Institute

پهتو جنهن چيس ته ’حيدرآبادي مير ختم ٿي ويا. هاڻ انگريزن ۽ علي مراد جي بادشاهي آهي. علي مراد چوي ٿو ته، هاڻ وڌيڪ پاڻ کي خراب نه ڪر! مون وٽ اچ ته تو کي وڏو عهدو ڏيان.‘ واڻئي جواب ڏنو ته: ”آءٌ جنهن طرف آهيان تنهن طرف رهندس، پنهنجي دوستن جي دشمنن جو عهدو قبول نه ڪندس!“ پوءِ اتان مبارڪ پور محال وٺان ٽيندو موٽي ڳڙهي ياسين آيو. علي مراد واڻئي جو جواب ٻڌي باهه ٿي ويو. هن پنهنجي فوج کي هٺيلي ڪافر کي ختم ڪرڻ جو حڪم ڏنو. جيئنو ڳڙهيءَ پهتو ته شڪارپور طرفان شيخ غلام حيدر پناهگير جي اڳواڻيءَ هيٺ مير علي مراد جي فوج کيس وڪوڙي ويئي. ڇتي ويڙهه شروع ٿي ويئي. جيئنو صبح کان شام تائين بي جگري سان مقابلو ڪندو رهيو، آخر شام ڏاري هن علي مراد جي فوج تي هڪ اهڙو زبردست حملو ڪيو جنهن مير جي فوج جا پير اکوڙي ڇڏيا ۽ هو توبون ۽ هٿيار ڇڏي سڪنا سر بچائي اٿي ڀڳا. ڪيترا قيد ٿــي پيا، جيئني انهن سڀني کي جيئدان ڏيئي گهر اماڻي ڇڏيو. جيئنو اتان سلطان ڪوٽ ويو جتــي آن جا سرڪاري گدام ڪولائي فوج ۾ ورهائــي ڏنائين. ارادو ڪيائين ته مبارڪ پور جي قلعي ۾ هيڊ ڪوارٽر قائم ڪري ويهي رهجان. َمن حيدرآباد جا مير يا شير محمد ڪا مڙمي ڪن ته انهيءَ سان ڪڏجــي علي مراد ۽ انگريزن کي ٽوٽا چٻايان. پر انهيءَ وچ ۾ وري ٻي منحوس خبر ٻڌائين. دٻي جي لڙائيءَ ۾ مير شير محمد شڪست کائي چڪو هو. هاڻ علي مراد جي پيگهي مچي ويئي، دٻــي ۾ انگريزن جي فتح کان پوءِ وڏو ڪٽڪ وٺي اچي لاڙڪاڻي نڪاءُ ڪيائين. هاڻ اپر سند غداريءَ جي انعام طور سندس ملڪيت هئي.

لاڙڪاڻي مان هو شڪارپور آيو. ساڻس گڏ سندس همدم ۽ ساٿي ان وقت جو پير پاڳارو پير ميان علي گوهر بنگلي ڌڻــي به هم رڪاب هو. شڪارپور سنڌ جو پئرس هو. پير صاحب ۽ مير صاحب جو تمام سٺو وقت گذريو.

جيئني کي هاڻ خود سندس صلاح ڪار ڦري آيا ته: ’تو وارا مير ختم ٿي ويا هاڻ جند ڇڏا تو پنهنجو فــرض پورو ڪيو هاڻ جتي هٿ ناهي هنڌ اني ڀڄڻ ڪم وربام جو. هلو ته هلي علي مراد سان ٺهي وري به ٽئين محفل مچايون.‘ پر جيئني جي غيرتاءِ سهڻي صلاح مڃڻ گوارا نه ڪئي. هن چيو ’مرسون مرسون ڏيپ نه ڄرسون، بک مرنداسون، موت قبوليندااسون پر ڪڏو ڪم نه ڪنداسون‘. آخر جڏهن حيدرآباد مان ٻــي ڀير ڪانه نڪتي، تڏهن جيئني وطن جــا وڻ ڇڏيا. ٻي لشڪر کي موڪل ڏيئي فقط ٻه سو سوار وٺي ڪاڇي ڏانهن رړانو ٿيو ۽ جهل منگسيءَ جي سردار احمد خان منگسيءَ وٽ وڃي ترسيو. پٺيان علي مراد جي ايلچيءَ ملان محمد تنيي اچي نڪاءُ ڪيو. منگسيءَ کي چيائين ته، ’والئيو انگريز صاحب بهادر ۽ مير صاحب بهادر جو باغي آهي. ان جي ٻانهن ڏيو.‘ منگسيءَ ڏنو ته هڙي نر مڙس کي نڏي تان ٻڌي ڏنم ته سٽ پيڙهيون ٽڪو نه لهندم! تنهــن صاف جواب ڏيئي ڇڏيو ته ’ٻهرين آئون ٻڌيس پوءِ ديوان ٻڌبو!‘ جيئنو اتي ڪجهه ڏينهن رهي پوءِ ولي محمد خان چانڊئي وٽ ترسيو. آخر پنهنجا ٻار ٻچا چانڊئي وٽ امانت ڇڏي، پاڻ منزلون ماريندو وڃي قنڌار کان نڪتو. پٺاڻ سردارن ڏاڍي آدرڀاءُ ڪيس. جيئنــي ڪنهن تي بار ٿي رهڻ نٿي پسند ڪيو. هن هڪ لک رپين جو واڪ وڌائي قنڌار جي محصول جو ٺيڪو ڪنيو. ٻه ٽي مهينا ڪم ڪيائين.

Gul Hayat Institute

پر ٻئي سردار نڌي جا خان ۽ واعدي پاڙڻ ۾ حڪ مشهورا تن اڳوڻن ٺيڪيدارن کان لک رپيا وڏيڪ وٺي چيٺي کي چيو "تنهن جو ٺيڪو ختم! اسان کي تنهنجي ڪري لک رپيا وڌيڪ ملنو آهي ۽ ٽي چار مهينا ڪم ڪيو اٿئي، تنهنجي عيوض چار سو رپيا خرچي وٺ!' پرديسي جيٺو ڇا چوي؟ مٿان سردار ڪاوڙجن تنهنڪري لاچار اها خسيس رقم ورتائين ۽ هڪڙي قافلي سان گڏجي هڪدم قنڌار مان روانو ٿيو. پر سردار صاحبن جي مهمان نوازي اتي به ختم ڪانه ٿي. ههڙي سٺيي شڪار کي سردار صاحب ڪٿي ٿا ڇڏين! جيٺو وات ني هو نه سردارن جسي موڪليل فوج اچي رسيس! جيٺي همت نه هاري. هن قافلي وارن کي غيرت ڏياري. انهن به مڙسي ڪئي. ڏيڍ هزار مڙس مقابلي لاءِ تيار ٿي ويا. دغا باز سردارن جي فوج لاچار ٿلهن هٿن موٽي وئي. جيٺو اتان ملتان پهتو. اتي ملتان جي گورنر ديوان مولچند وٽ رهيو. پر سک نه آيس. اتـي ٻڌائين ته مير شير محمد خان لاهور ۾ رهي ٿو. سو ڪاهي پوري وڃي لاهور رسيس. پر مير حقيقت ٻڌايس ته "هاڻ مقابلي وارو قصو ويو.' مير پنهنجي حال آهر مدد ڪيس. پوءِ هي همراه اڳتي روانو ٿيو. لڌياڻه کان ٿيندو وڃي هندستان جي پيءُ ڪنڊ ڪلڪتي ۾ پنهنجي آقائن يعني سنڌ جي قيدي اميرن مير نصير خان ۽ ٻين جو سلام پريائين. اتي ڏاڍي ڪوشش ڪيائين ته ڪو ڪاروبار ڪري اتي ئي رهي پوان ۽ پنهنجي آقائن جي خدمت پيو ڪريان. پر اهڙو به بندوبست ٿي ڪونه سگهيو ۽ هو لاچار خشڪيءَ رستي وري موٽي پنهنجي وطن آيو.

لاڙ ۾ پينگ لڳي پيئي هئي. چو طرف انگريز ئي انگريز هئا. فقط اپر سنڌ ۾ ٽـي ميرائي گهر جو ڏانڊو پئي ٽمڪيو. ميرائـي حڪومت جو آخري نشان خيرپور ئي هئي. جيٺي جي غيرت انگريزي راڄ ۾ رهڻ گوارا نه ڪيو. تنهنڪري هو لاچار ڪهي اچي خيرپور پهتو. مير علي مراد ڪيس ڏاڍيون عزتون ڏنيون ۽ ڪيس سرڪاري مهمان ڪري سندس مهماني مقرر ڪيائين.

تاريخ نويس لکي ٿو "مير صاحب ممدوح جا درباري عملدار مذڪور ديوان جي اچڻ ڪري ڏرتلي ۾ پئجي ويا ۽ انهيءَ خوف ۽ هراس ۾ پئجي ويا نه هاڻ اسان جو الائي ڪهڙو حشر ٿيندو؟" پر جيٺو نوڪري ڪرڻ ڪونه آيو هو.

جيٺي جي دل لٿي پيئي هئي. مٿير مڙس هو. هنئين جي زور ني پئي هلنو. سندس وطن ڏارين جي چنبي ۾ هو. انگريزي راڄ مـان ڪيس رت جي ڏيپ ٿي آئي. وطن کان ٻاهر به سک نٿي آيس. تنهن ڪري هو هندستان جون چارئي ڪنڊون لتاڙي وري وطن موٽي آيو هو. پر غلام ٿي رهڻ لاءِ نه. وطن ورڻ کان ٿورڙا ڏينهن پوءِ هو گذاري ويو.

هو جڻ ته رکو پنهنجو مڙهه پنهنجي ابائي مٽيءَ ۽ پاڻيءَ جـي حوالي ڪرڻ لاءِ وطن وريو هو.

ان دور جو تاريخ نويس عطامحمد شڪارپوري جيٺي کي هنن لفظن ۾ خراج تحسين پيش ڪيو آهي:

"ديوان جيٺمل جيتوڻيڪ هندو هو پر پوين پساهن تائين سورهيائي ۽ مردانگي هٿان نه وڃايائين." ان دور جي حالتن ۽ ماحول کي خيال ۾ رکندي هن دور جو تاريخ نويس چئي سگهي ٿـو : "جيٺو سنڌ جـو هڪڙو حلالي غيرت مند پٽ هو."

"بصران پڇي ويئي"

سانوڻ پوين پساهن ۾ هو. وڄن وسي ٽر بر رانيا هئا. واٽون ۽ پيچرا واڙين سان ڇانيل هئا. ڪرڙ ڪولاڙ، سانوڻي ۽ مگرال ڪسن تي ڪسي رهيا هئا. ڪولون ڳاڙها ڳٽا ڪري ويون هيون. وڻن تي ولين جي ڪلن جون جهلون پيل هيون. پٻ ۽ پوپٽا واسيل هئا. چوڌس سونهن ۽ ساوڪ هئي. ڏاڪيا نمنديون ڇڏي ڍبن ۾ پٽن پيڙا ٿيا هئا. ڪي ته پورين پولين، ساين ۽ راين جا ولرڙا وڻي وس تي ويل هئا. ڪين وري اڇي ڏنڊ ڪرڻ لاءِ ڪا ٽڪ ٽڙي روڪي هئي. چوڌاري چنگ ۽ چڙن جي چونڪار هئي. سنيارن جي آواز ڪيترن نيٽن ڪان نند ڪسي ورني هئي. ڪئين اکيون واٽن ۾ واجهائي رهيون هيون.

ڳوٺ وارا، ڪانيهو ڪانيهو رهيل ٽڪ ٽڙي پوسل ۽ مڇرن کان بچڻ لاءِ واهه جي ڪپ تي پڌندا هئا. ساري رات دونهيون دکنديون هيون. ڳانين، مائينڊن، ڪڪن، پٽيندن ۽ ٻڙاين جون ڀڄارون هلنديون هيون ڀڄري، پيلهاڙي، ٽاپون ۽ ملهه جون هامون هامون هٽيون هيون. روز ڪنهن نه ڪنهن ڳالهه يا ڪشرت تي ڇڪري لڳندي هئي. جهونا، ڪرڙات ۽ لاسڙيات ڳچ رات ويهي مارڪو ڪندا هئا ڳالهين مان ڳالهيون نڪرنديون هيون. ٺهڪڙا، ڪل، چرچا، ڀوڳ ٿيندا هئا. ڪي ته وري ڪاٽڪو پنهنجي آلي ڦلي ۾ تيز هئا. اونداهي ۽ سهائيءَ ۾ وهڻ ڪيڻ جون رٿون رٿيندا هئا ۽ پنهنجي سورهيائيءَ جون ڳالهيون ڪندي پيا وهسندا هئا. پوڙهن کي چورن جي ڪا ڳالهه نه وڻندي هئي. چوندا هئا ته 'ڀيٽيان وات ڳاڙها چلهه مٺيا! جتي ڪاٿو اتي ڪن ڪريو! ڪوهه ٻن جي چوري ڪريو لاٿون ويٺا هئوا اها لٺيماتي ڳالهه نه چٽبي. نڌهن ته هرڪو جوٺيت ٿيو بيٺو اٿو. اسان ٻه هئاسين جو منزلون هٿي هيٺ ٽر مان مال آڻيندا هئاسين. هتي راڳ لڳايو رينديون ڪريو پيا کير پيئندا هئاسين. هينئر ٻه پيري تي آهي ته پٺي ڪونهي.'

ڳوٺ جي چوڌاري چارين جا ويڙهه هئا. واهه اولهه کان اوڀر تي وهيو. پاسن تي ٻير جا ڍڪها وڻ ۽ ڍبن تي اڪن جا جهڳٽا هئا اڄ جو وڻ رات جو هيبت وارو ٿيندو آهي ڪتيون مٿي چڙهي آيون هيون. پوڙها ڪانيون ڇوڙي لٺيون ٽيڪيندا گهرن پيڙا ٿيا. ڪڙهون ڏجي ويون. وڻاٽن تي ڪنهن مهل ڪو موري جو آواز ٿي آيو. ڪاري رات کي ڪڙڪيتن ڇٽو ڪري وڌو هو. چوندا آهن ته مينهن ۾

Gul Hayat Institute

موت جي موسم ته ٿئي ئي ڪين. جڏهن وري ته وس. موت به اچي نه جانب جدا ڪري. هونئن به مند ته مينهن جي هئي. ههل پلان پلي تي هئي، مينهن پڇاڙيون ڪري ڇڏيون هيون. آسمان ڇڙ ته ڌري پيو هو. پر ڪنهن ڪنهن وقت ٽاٽو ٽارئين تي. اڄ رات آسمان ڇٽو هو. سيني پئي ڇيو ته 'هاڻي وسامي پيو آهي.' سڀ ٻي ڪٽڪا ڪچهري ڪري وڃي ستا هئا. اک اک سان لڳي ئي مس ته انر ڪان ڪنوئين جا ڏاچا لڳي ويا. وڇون وڏي انر ۾ اوله پڪڙڻ لڳيون. ڪڪرن جي پوپان لوه پوندي آئي. ڪنوئيون اماڙيون ڪٽيو بادلن جا ڏڻ ڪاهيندي آيون. سڄو آسمان رلي تي ويو. اوچتو ٺڪاءُ ٿيو. ڪوڙ زمين جو هنيون ڌاري وڌو. چوڌاري ڪار جو سمنڊ پکڙيل هو. اک نه ڏسي ڪوڏو. ڪتن جي پونڪن جا آواز ڪوڙ سان ڪڏجي ويا. ڪٽي ڪدڙن جون آونايون پئي پيون. ڏاڍو پوائتو منظر هو. ڏراڙ پنهنجا منجا آپا ڪري هيٺان ويهي رهيا. ڪنوئين جي سوجهري تي مينهن جي اوڳر ڏسڻ ۾ پئي آئي. ڪڪڙن جي ڪيٽ ڪٽ ۽ آر جو آواز رڪي رڪي تي آيو. ڊب ڊاک هڪ ٿي ويئي. سيني کي اهڙو بي سرت بنائين جو ٻاهريان ٻاهر ۽ اندريان اندر ڪنهن ڪنهنجي ڪل نه لڌي. ڇر ئي ڇر، پاڻي ئي پاڻي هو. ڪهر ٿميا. ڇتان ڇڃي پيا. پاڻي اڱڻ تان اٿلي ڪمرن ۾ گهڙيو. ٻنان ٻوڙ تي ويئي. پيرونءَ کي مار ٿي. بصران ڪي هڪل ڪيائين. "اٿي ڏاڍهين ڪي سجاڳ ڪر! پسي ويندي." سڏ نه مليس، هو منهه مان اٿيو ۽ ٻنهي ڏانهن وڌيو. باڪس مان تيلي ڪڍي جاري ۽ رکيل بتي ٻاريائين. ٻارڙن نان نگاهه ڊوڙائي وڃي پاڳيءَ تان رلي ڇڪي لاٿائين. "رن ڪڏهه آياڻي پئي آهي! ننڍڙا پسون پيا پسن. هن کي ڪا سرت ئي ڪانهي. اٿي مردار! امان ۽ ڏيٺين کي آٿارا مهاري واڇر مان ٿي پسين، رنون جهڙيون مٿلون. هيڏا ٺڪاءَ ۽ مينهن جا سٽڪا ۽ ڊڳ ٿيون پيون آهن." پاڳي ڪر موڙي اٿي. ڇوراڙ نان اورانگي ٻاهر ڇني ۾ آئي. "بصران! بصران! ڏاڏي! آئي ڏاڏي اٿيو. ماڻي! اٿن ٿيون!؟ ڇوري! ڇوري اٿي! مٺا ڪڏئو مري ويون ڇا؟ هنن رنن مان ته ڦاٽي آهيان! چار پهر رات جا به سک نٿي سمهيران." ڪٽ تي ستلن مان ڪنهن به جواب نه ڏنو. پاڳي وڏي اڃي مهاريءَ جو پاسو ڪنيو. ڇتان ٽونبڙي ئي سٽي پئي هئي ۽ بصران ڪاڻ هئي. "ڏاڏي اٿي ڇوري ڪيڏانهن ويئي!" ڇتان ڇرڪ پري اٿي. "هون، هان، ڇا، ڇوري! ماڻي هي ڇا؟ منهن جي اک لڳي ويئي، نون وڃي ويڙهي ۾ ڏس. ڪيڏانهن ويئي." ڪهر، ويڙهو، منهه کوليا ويا. ڪهٽي بند هئي. پيرون ڦرندو دن وٽ آيو. ڪاهه لوڙهي تي پيل هو. ڪاهه وجهي ڪس ٺاهيو ويو هو. بصران اتان چڙهي نڪتي هئي. پيرونءَ ڪالهه ڪٽي اڇي پاڳيءَ ۽ ڇتان کي گنڙ وڌي. رات ۾ ماٺ ڪنهن ڇون به نه ڪئي. ڇتان ڏکن ڪان ٽڙي وڃي پٽ تي ڪري. رت نڪ سان سيڙون ڪري پئي وهيوس. پيرونءَ جي ڪهر ۾ ڏڙ پئي پئي. ننڍا وڏا ڪٽي رڪئين هئين. "تيسين پيٽسان! پنهن جا ڪريو وڇ ۾ ويهاريو ويئي آهي. هاڻي ته منهنجي ڏاڙهي ڪوڙائين ۽ پنهن جي سيند ٻ. لاٿوني متان ڪڪ

Gul Hayat Institute

ڪهڙو منهن کڻي ٻاهر هلندس؟“

رمون سندس ناناڻڪيءَ مٽيءَ ۾ هو. هو ڪم جو راڪاس، سڄو ڪهر مٽي تي ڪنيو ويٺو هوندو هو. ارڪاڻ سنا ڪونه هئاس ٻر ڪم مٿو ٿــي لڳون. بصران آڏي ساماڻــي هئي. رمون ڪڏهن ڪڏهن اڪيلائــي جو وجهه وٺي بصران جي راڻي رت تــي هٿڙا ڦيريندو هو. بصران اندر ئي اندر رمونءَ تي ساهه ڇڏيندي هئي. ڳوٺ جون هڪ ٻهيءَ واريون ڪيس چيڙائينديون هيون. پاڻ ڳالهيون ڪري پيئي ٺرندي هئي. بصران تــي ٻه ٽي دفعا ميڙ ٿيا هئا. بدي جي آڏڙيءَ ۾ ٻچيو ويئي. ميڙ ايندي هئي ته بصران پير ٻوڇي، ٻانسون ٻاسي ميڙ ٽاريندي هئي. هوءَ چاچي، ٻيءَ ۽ ڏاڏيءَ تي خار کائيندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن ته ٻاڙي وارين کي ٻه چٽي وجهندي هئي ته ’نڪو ٿا هي مٿا ٽيٽي مرن ۽ نڪا ٿي منهن جي حياتي ڪٽي. نڪو ٿو چاچم لاڏو ٿئي ۽ نڪو ٿو منهن جو سورت ٽٽي. هوءَ ويچارو ته اڪ جي ٻوچڙ مان پيو نهاري آئون ڇا ڪريان.‘

هڪ دفعي ماڻس پيرونءَ کي چٽي ڏنو ته ’پاڻ تان بار لاهي، هرويرو ڇوريءَ جي جواني نه جلائي. لوڪ منهـن موڪ آهي. ڪيترئون پيون ڳالهيون ٿين. ڪهر ۾ مون کي رمونءَ جي هلت نٿي وڻي. اها ماڻهين نه مت ۾ ڪانهي. ڇڳيءَ کي مرين نه بار لاهي يا رمون کي نه ڏيهه. سيڪو وڃي ترهي تري. آئون ننهنجين گارين کان ٿي ٻچان نه نه اهڙي ڪنج ڪٽانس جو مٿو ٻه وڃي ڇٽل ٻاڻيءَ سان ڌوئــي.‘ پيرونءَ جي ڇنڊ ڪيڻ کان پوءِ رمون هتي وٽان ويو هليو. ڇنڊائي جماڻي ڳوٺ ۾ وڙولبو هو ـ شفوءَ سان سندس سنگت هئي. شفو ۽ هي ٻئي رات جو کهڻي نائين ڪڏ گذاريندا هئا. ڏينهـن جو ٻه ڪم ڪار لاهي کهاڙيون هٿن ۾ سڄو ڏينهن ٻيا اڳ ٻوءِ ٽيندا هئا. پيرونءَ هڪ دفعــي وري جهڙيءِ ڪيڏي هئس ٻر ماڻس لاڪ لاٿيس ته ’اوپڏو نه ٿي! ماڻهون ٿو ڪلائين!‘

وڏڦڙو وسي دنگ ٿيو هو. سنهي ٻوندار پئي ٻي. ڪوڙ جي اجان ٻه ڏرٽي هئي. وڇون ڪنيا ڏڪي ٻوڙي رهيون. نانگ کنوڻ وٽ وجهيو ڪڪرن کي جهٽ ٿي هنيا. ٻنيرڪو ٿيڻ وارو هو. ڪڪر هوا جي ڪري ڇڄي ۽ ٽڙي ويا هئا. جهڙ ٽٽي چڪو هو. پيرون کهٽي مان ٻاهر نڪتو، لوڙهي کي ڦري دن وٽان آيو. پير ڪنيئين. پيرن جو رند واهه تي چڙهيو ۽ باغ کان ڦرندو ٻڪي تي چڙهيوءِ پوءِ ڪاٻه خبر نه پئي. ٻڪي ٿي ويا.

صبح ٿيو. مينهون ٻاڻيءَ سان ڪڍي آساڪري پٽ تي ڏهڻ لاءِ آنديـون ويون. ٻيڙا پترويون هٿن ۾ کنيو کهٽين مان ٻاهر نڪتا. ڦررڙن جون ڊڪون ۽ ڏوڏين جون ڪٽڪارون ٿيون. مينهين وڏي ڦررڙن کــي ڇٽيو. ونگ پيا. سيڙون لڳيـون. کهرن ۾ ڏوڏو جا آواز اٿيا. ننـيڙن جا روساما ڪيا، گيلاٽيون ڪاڏيون. ان صبوح ڇتان لسي وٺڻ نه آئي. سج چڙهي نڊيون وڏيـون سُس پس ڪرڻ لڳيون. هٿن جا ٻاڇان، اکين جا اشارا ۽ وات جا سوڙا ٿيندا رهيا. ٻاهر وٽاڻن تي ٻه اها ڳالهه سڀني جي وات ۾ هئي، ته ”ڇوري بصران رات ڀڄي ويئي.“

Gul Hayat Institute

ارنيسٽ جونس

اسين خاموش آهيون!

[ارنيسٽ جونس گذريل صديءَ ۾ انگلنڊ جو نامُ ڪنيو انقلابي پورهيت شاعر، اديب، نقاد، ناول لويس، مقرر ۽ پورهيت ڪارڪن ٿي گذريو آهي. جنهن زماني ۾ انگريزن سنڌ تي قبضو ڪيو تنهن زماني ۾ انگلنڊ جي پورهيت عوام انگريز نوابن ۽ سرمايه دارن جي سرڪار خلاف هڪ زبردست عوامي تحريڪ پئي هلائي جنهنکي تاريخ ۾ ”چارٽسٽ تحريڪ“ سڏيو ويندو آهي. ارنيسٽ جونس ان تحريڪ جو سرگرم ڪارڪن هو ۽ پنهنجي پين ساٿين وانگر سالن جا سال ’انڌارين، ۾ بند هوندو هو. هو پڇاڙيءَ تائين عوام سان سچو رهيو ۽ عوام دشمنن سان لڙندي دم ڏنائين.]

اسين خاموش آهيون،
اسين مري ويا آهيون، دفن ٿي ويا آهيون!
انقلابي تحريڪ جو روح تڏو ٿي ويو آهي.
اسان تي ظلم ڪندڙ اسانجي لاشن کي لتاڙيندا پيا.
پر محشر جو ڏينهن، وري جيئرو ٿيڻ جو ڏينهن اچي پيو ان ڏينهن سڀ حساب ڪتاب ٿيندا.
اسين خاموش آهيون،

ٻرندڙ جبل خاموش هوندا آهن،
پر اندر ئي اندر سندن نسن ۾،
نتل ڌاتو چپ چاپ ائين گردش ڪندو رهندو آهي،
جيئن ماڻهوءَ جي بدن ۾ گرم رت.
ائين گردش ڪندي ڪندي آخر ڪنهن ڏينهن اوچتو وٺي ڦاٽ ڪائيندو آهي،
۽ آسمان شعلا شعلا ٿي ويندو آهي!
ٻرندڙ جبل خاموش هوندا آهن.
اسين به خاموش آهيون.

ٻهاڙن ۽ پربتن جي ڏکيل چوٽين جي چوڌاري،

ڪنيوٽيون ڦيرسون پائينديون رهنديون آهن،
مينهن وسندا رهندا آهن،
مٿ مٿيءَ ۾ برف جي ڇپن جا انبار گڏ ٿيندا رهندا آهن،
تان جو ڪنهن مهل، هڪڙي پڪي تي، اهي ڇپن جا انبار ڏماڪا ۽ ڌاڙوڌا ڪري
هيٺ ڪرندا آهن.
۽ جيڪي سامهون ايندو ان ننهن ڪي دٻي دفن ڪري ڇڏيندا آهن.
پهاڙ ۽ پربت خاموش هوندا آهن،
اسين به خاموش آهيون.

درياءَ جون لهرون بندن کي چمنديون رهنديون آهن،
پاڻي ڦڙو ڦڙو ٿي بندن جي نسن ۾ گهڙندو رهندو آهي،
۽ چپ چاپ انهن کي کائيندو ويندو آهي.
تان جو نيٺ ڪنهن ڏينهن، هڪڙي زوراور لهر بند کي ٽڪر هڻي ان کي لوڙهي
هلي ويندي آهي.
درياءَ جون لهرون خاموش هونديون آهن.
اسين به خاموش آهيون.

پورهيت پنوهارن جي اندر جي اونهاين ۾،
باهه دکي پيئي ۽ چيون پکڙن پيون....
وقت، ٿڌي ۾ ٿڌي دل کي به ٿهڪائي ڇڏيندو.
برف جي ذرڙن وانگر سچ مٿان سچ وجهي گڏ ٿيندو ۽ مضبوط ٿيندو،
تانجو قومون حق ۽ ناحق بابت سوچڻ لڳنديون،
پوءِ جيئن سچ جي ٽو تي برف ڳري پاڻي ٿي پوندي آهي،
تيئن برف جهڙي سوچ کي به ڪنهن ڏينهن ٽو ايندو،
۽ ڪو اوچتو پڪو هڏي عوام پڙڪو ڪائي اٿندا،
۽ پوڏ وانگر ڏوڪي جهر جهنگ تي چانئجي ويندا.

”اسين مٺل ۽ دفن ٿيل آهيون.“
ائين ناهي! اجا اسان ۾ جان آهي!
اجا ته اسانکي اميدون پسڻيون آهن،

Gul Hayat Institute

اڃا نه ڏک ڏولاوا وسارڻا اٿئون،
دولت جا ڏڻي! قومن جا مالڪ!
هو ڏسو! ويهر وري پيئي،
دماغ سوچين پيا، دليون ٻرن پيون،
قومون پنهنجين منزلن ڏي تاڻين پيون.
غريب ماڻهن جا خيال توهانجي رنگ محلن ۾ ڏوڪيو پيا گهڙن.
پنهنجا چمڪندڙ شمعدان ٻاري وٺو،
جڏهن آزاديءَ جي شاندار پرهه ڦٽندي،
تڏهن اهي آوس اُجهامي ويندا.
اسين خاموش آهيون!
اسين خاموش آهيون! (سنڌيڪار: ر. ب. پ)

"ساز" ملڪاڻياري

مون پنهنجو وير ورائي ورتو!

موتي ۽ داڻي جهڙي وينگس،
ٻانگ مهل جو،
بنگلي جو دروازو کولي، نڪري آئي.
سڏڪي، سڏڪي، روئي چيائين.
سونر وڏيرو،
منهنجو ڪانڌ ڪُهائي،
لاش درياهه ۾ لوڙهائي،
مونکي رات ڪٺائي آيو،
هن بنگلي ۾.
ٻه ٽي شيشا ڏوڪي،
سونر جهڙيون مڇون مروٽي،
مونکي پڪڙي، ٻاڪر پائي،
مونکي چئي ٿو:
"ٻڌهين مون مارائي ڇڏيو!
پيو سپ کر لهرائي ڇڏيو!
هاڻي منهنجي ٿيءُ پياري!
پيءُ پياري، جيءُ پياري!"
بونل کڻندي، ٺڪاءُ ڪرائي مانس،
مغز ڏاري!
وتجي ستجي ڀٽ تي ڪريو،
وري نه اٿيو،
وري نه اٿندو!
مون پنهنجو وير ورائي ورتو!
هن بنگلي ۾ ....
هن بنگلي ۾،
مونکي رات ڪٺائي آيو
منهنجو ڪانڌ ڪهائي
لاش درياهه ۾ لوڙهائي.
سونر وڏيرو!
سونر وڏيرو!

الهڇايو مرڻاس

قيديءَ جو خط

[الهڇايو مرڻاس ميرپور ماٿيلي ضلعي سکر جو سرگرم ۽ سروبچ قومي ڪارڪن آهي. هن هر قومي تحريڪ جي پهرين صف ۾ حصو ورتو آهي. انهيءَ ڪري هو اتي جي سيٺن ۽ سنڌدشمن حامي مقامي سردارن، ڪامورن ۽ پوليس جي اک ۾ ڪنڊي وانگر چڀندو رهيو آهي. هنن سڀني سازشون ڪري سنڌس ٻه سڳا ڀائر شهيد ڪرائي مٿان ڪيس خون جي الزام ۾ بند ڪرائي ڇڏيو. اتسان ضامن تي نڪتو ته غنڊا ائڪٽ ۾ بند ڪرايو ويو.]

ادا سائين،

جيئي سنڌ! اسان تاريخ ٢٣ جولاءِ ١٩٧٣ تي سينٽرل جيل سکرمان هاءِ ڪورٽ ڪراچي طرفان ضمانت منظور ڪرڻ تي آزاد ٿيا آهيون.

اسانکي ٣٠ آگسٽ ١٩٧٢ع تي ڏهرڪي تعلقہ اوباڙي ۾ ڊپٽي ڪمشنر جي ڪچهري ۾ گرفتار ڪيو ويو. اج ٻه آگسٽ آهي. جنهن وقت مان ڪچهري ۾ پهتس ان وقت هڪ عورت تعلقہ اوباوڙي جي، هارين جي اکيان روئي رهي هئي. ان رن زال چيو ته اسسٽنٽ ڪمشنر (عاليشير شيخ) ميرپور ماٿيلي واري چيو آهي ته جيڪڏهن ماڻسي تو وٽ ڏنڊ جو پئسو ڪين آهي ۽ رن زال آهيـن ته بي شادي وهي ڪر! اسان کي پئسا ڏنڊ جا پري ڏي. جيئن چوندا آهن ته "رني اک وبئي هئي، ويتر جو پيڪن جو ماڻهو آيس." هاري اڪيمي ناجائز ڏنڊن سبب سڙيا وينا هئا. مثال طور ماستر تي ڏنڊ جنهن جي نالي تي زمين ئي ڪانه هئي. قبولي زمين تي ڏنڊ وغيره. مطلب ته جنهن تي اسسٽنٽ ڪمشنر ميرپور ماٿيلو سڏو ٿيو تنهن تي ڏنڊ وڌائين. هارين احتجاج ڪيو. اهـو نعرو هنيائون ته "جيل ويندا سين ڪوڙا ڏنڊ نہ ڏيندا سين. ڪچهريءَ جو باهہ ڪاٽ ڪنداسين." اسسٽنٽ ڪمشنر سخت ناراض ٿيـو ڊپٽي ڪمشنر ڪاوڙجي پيو. هاري سـڀ هليا ويا. ان ڪـوڙ ڪري ڊپٽي ڪمشنر صاحب گهرايو اچان ڊي- سي سکر مان ڳالهايو سين پئي ته اسسٽنٽ ڪمشنر گاريون ڏنيون. مان اسسٽنٽ ڪمشنر صاحب ميرپور کي چيو ته "اسان توسان ڪين ٿا ڳالهايون اسان ڊي- سي سکر سان مخاطب آهيون." تنهن تي اسسٽنٽ ڪمشنر ڊي- سي کي خوب پڙڪايو.

اسان جڏهن روڊ تي ميرپور ماٿيلو وڃڻ لاءِ بس جو انتظار پئـي ڪيو ته اسسٽنٽ ڪمشنر جي گاڏي مان پوليس صوبيدار لٿو. ٻي پوليس بہ هئي. اسان ٻن مونکي ۽ ماندل شر کي گرفتار ڪيو ويو. رات جو ڏهرڪي

Gul Hayat Institute

ٿاڻي تي لاڪپ ۾ رکيائون صبح جو ڊي- ايس- پي ميرپور ماٿيلو ڪ اپ تي آيو. اسان کي ٻاهر گهرايو ويو. اسان کي هٿڪڙيون لڳل هيون. اسان کي وٺي اچي اسسٽنٽ ڪمشنر ميرپور ماٿيلو جي آفيس جي ٻاهران لاٿائون ڊي- ايس- پي هليو ويو. اسسٽنٽ ڪمشنر علي شير شيخ جو بورچي الهه بخش ڪورائي نئو ڪٿي آيو. عبدالقادر ملاڻو نوڪر رسا ڪٿي آيو. ٿوري دير کان پوءِ نثار احمد ڪولاچي هيڊ ڪنسٽيبل ۽ سوسر مهاڻو پڳي ۽ غلام حسين HC ليزري ۽ محمد سچل ڪولاچي سپاهي ليزري آيا ۽ اسسٽنٽ ڪمشنر جي ڪورٽ ۾ ڏنڊن سان ڪٽڻ ييهجي ويا. اني رسول بخش لغاري HC کين چيو ته ”هي قيدي منهنجي حفاظت ۾ آهن مان هنن جو منهن ڪارو ڪرڻ ۽ کين مارڻ ڪونه ڏيندس“. تنهن تي ايس- ڊي- ايم علي شير شيخ چيو ته ”منهنجي حفاظت ۾ آهن.“ انهين چئي اسان جو هٿ ڪڙي وارو زنجير هن کان کسي ورتائين. ڏهرڪي وارا سپاهي هليا ويا. پوءِ اسان جو منهن ڪارو ڪري اسان کي شهر ۾ گهمايو ويو. ان کان پوءِ اسان کي ٿاڻي ميرپور ماٿيلو جي لاڪپ ۾ رکيو ويو. اتي اهو ٻڌايو ويو ته 'هنن کي ۱۲ مهينا سزا ڏني وئي آهي.' صبح جو اسان کي ڊسٽرڪٽ جيل سکر موڪليو ويو. اها سيپٽمبر جي پهرين تاريخ هئي ۽ جمع جو ڏينهن هو. جڏهن دروازي اندر ٿياسون ته حڪم مليو ته ڪنڌ هيٺ ڪيو. ٿوري دير کان پوءِ هڪ اڌ گنجو آيو جنهن کي هٿان جو موڪليل ليٽر هٿ ۾ هيو تنهن اچڻ سان نالو پيءُ جو نالو ذات پڇي ۾ ڏاڍي بد سلوڪي سان پيش آيو. جيسين اسان ڪنڌ هيٺ ڪريون ٿي ڪريون تيسين هڪ هڪ ڏنڊو زوڪٽ ڪري پٺن تي لڳي ويو. اسان ڪنڌ هيٺ ڪري ويهي رهياسون. چيف وارڊن اڌ ڪلاڪ کن ڪانپوءِ پڇاڳاڇا شروع ڪئي. ”ڪير آهيو؟ ڇا ڪندا آهيو؟ زمين ڪيتري اٿو؟“ اسان جواب ڏنو ته ”اسان قومي ڪارڪن آهيون. اسان جي ڪابه زمين ڪين آهي.“ پوءِ هن حڪم ڪيو ته ”ڪنڌ مٿي ڪريو.“ مون ڪنڌ مٿي ڪرڻ سان منڪرن نڪيرن کي ڏٺو ته هڪڙي کي ڳاڙهي ٽوپي هئي ۽ هڪ کي ساوي ٽوپي ۽ ٽئين کي هيڊي ٽوپي هئي. ساوي رنگ جي ٽوپيءَ واري جو نالو غلام رسول جتوئي هو. چيف وارڊن اسان کي ان جي حوالي ڪيو. هو اسان کي هڪ نلڪي وٽ وٺي ويو جيڪو چيف وارڊن جي آفيس لڳ اوير ۾ هيو. اتي چار پڪا قيدي ويٺا هئا. چار ڪچا قيدي وڻ جي ڇانو ۾ ويٺا هئا. انهن اسان کي ڪيڪاريو. پڪر قيدين کي ڏنڊا بيڙيون لڳل هيون. انهن مان ٻه منڊڪائي هليا پئي. پڇڻ تي چيائون ته ”اسان ستن مهينا انڌاريءَ ۾ بند هئاسون. اتي اسان کي ماريندا هئا. ڏکن سبب هي پيرن جا سُرا پڳهل آهن. الاهي ماڻهو ماريا ويا آهن. ڪيترا ٻيا بند آهن. ڪهڙن جون ٽنگون ڀڳيون پيون آهن. جيڪي ماڻهو آزاد ڪندا آهن، ٽن کان چار پنج سٽو وٺي آزاد ڪندا آهن. اسان جهڙا مسڪين ٻيا ڪوڪون ڪندا آهن.“

ايتري ۾ ٻيو حڪم ساوي ٽوپي واري (جنهن کي شين پوش چوندا آهن) ڪيو ته ”ڪلا ڪٿو، هتان نلڪي تان پاڻي پريو ۽

Gul Hayat Institute

چنبڪار شروع ڪريو.“ مان ۽ مانڊل دلو ڪنيو سون ته مانڊل شر کي چيائين ته ”ڏاڍا تون ويهي رهه!“ تنهن تي مانڊل ويهي رهيو.

اسان شام ٦ بجي تائين ڪم ڪيوسون. ٦ بجي ساڳيو شين پوش اسان کي وٺي هليو. سرڪل نمبر ٢ ۾. جنهن کي قيدي اڇو چڪر ڪري سڏيندا هئا. اتي سون کي هڪ بارڪ ۾ ۽ مانڊل کي ٻي بارڪ ۾ موڪليو ويو. خبر پيئي ته هڪ بارڪ کان ٻي بارڪ بدلي ڪرڻ لاءِ پنج روپيا ’چڪر عملدار‘ وٺندو. صبح جو سوير ٻاهر نڪتاسون جوڙي ۾ ويٺاسون. مان رستا پارٽيءَ ۾ هليو ويس. مانڊل به گڏ هليو. آخر مانڊل وڃي اسپتال داخل ٿيو. مان گدام پارٽيءَ ۾ هليو ويس. اتي وڃي ٻه ڳوٺيون چٽن جون دال واسطي ڏريون سين. ٻئي ڏينهن سون کي خالقو مقدم جي وارڊ ۾ ڪم ڪرڻ واسطي موڪليو ويو. جنهن لاءِ هرهڪ قيدي ڄاڻندو ڪندو آهي ته اهڙو ظالم آهي جو سارو ڏينهن ڪم ڪرائيندو آهي، ساهي پٽڻ لاءِ به ڪين ڇڏيندو آهي. اهو مقدم عبدالخالق عرف خالقو ان لاءِ وڏيڪ سختي ڪندو آهي ته جيئن قيدي تنگ اچي پئسا ڏيئا ڪن. جيئن مان ويس ته مون کي چيائين ”جهاڙو ڪڻ“! مان بارڪ کي ٻهاري ڏني ۽ پوچي ڪڍي بارڪ کي هنيم ته مٿان جمال الدين عرف جمع جتوئي جيڪو شين پوش هو ۽ ٻيو عاقل نعلقي جو هو ۽ مون کي سڃاڻيندو هو، تنهن چيو ته، ”تون ڪم نه ڪرين! هتي جو رواج آهي ته هرهڪ مهيني لاءِ چڪر جمعدار ٢٠ روپيا وٺندو آهي ڪم نه ڪرائيندو آهي.“ مان ڪيس جواب ڏنو ته ”پئسا ڪين ڏيندا سون.“ جن قيدين کي اڃا سزا نه ملي آهي ۽ ڪيس هلي پيو، تن کي ڪم ڪرائبو به ڪين آهي. ٻلي جيل وارا ڪم ڪرائين. اسين ڪم ڪندا رهنداسون.“

هڪڙي ڏينهن سون کي اسپتال واري باغ پارٽي ۾ موڪليو ويو. اتي باغ کي دلا ڀري پاڻي ڏنو ويندو آهي. جنهن دلا ڀريندا رهياسون، ته اوچتو منهنجو پير ترڪي پيو ۽ مان زمين تي دلي سوڌو ڪري پيس. مون کي سخت ڌڪ لڳا. ايتري ۾ مقدم مينو پڄندو آيو ۽ اچي مون کي لڪڻ سان ڌڪ هنيائين، چي: جيل جو نقصان ڪيو اٿئي. مون کي وڌيڪ سزا ڏيارڻ واسطي عملدار ڏانهن وٺي ٿي ويو. آخر مس مس جند ڇڏيائين.

مانڊل اسپتال مان بي- ڪلاس ۾ رهندڙ شاگردن سان خط و ڪتابت شروع ڪئي. ١٣ سيپٽمبر ١٩٧٢ع تي ڊپٽي صلاح الدين بلوچ گهرايو. جنهن پيش ٿياسون تنهن چيف وارڊن کي حڪم ڏنائين ته ”هنن کي ڪم نه ڪرايو.“ ان کان بعد اسان ڪم ڪين ڪندا هئاسون باقي عام يو پي- تي ڪم ڪندا آهن ان جي ثابتي لاءِ ڊاڪٽر جي ڏنل ريسٽ جون لڪيل پرچيون سون قيدين کان هٿ ڪيون آهن. ڪافي هيون جي ڪجهه تلاشي ۾ نڪري ويون ۽ باقي تي پرچيون آهن.

وري اسان کي ٢٥- آڪٽوبر تي مي ڪلاس مان ڪرمنل قيدين کان جدا ڪري بي ڪلاس وارڊ ۾ رکيو ويو. جڏهن نور الاهي سپرنٽينڊنٽ ڊسمبر ١٩٧٢ تي آيو ته اچڻ سان اسان کي ١٩ ڊسمبر ١٩٧٢ع تي سرڪل نمبر ١ يعني ڪاري چڪر موڪليو ويو. هن ڪاري چڪر جو عملدار عبدالغني خالدي هيو. هو وڏو ظالم آهي قيدين سان حد کان

Gul Hayat Institute

وڏيڪ ظلم ٿو ڪري. پيا نہ ٿيهيو ۾ چرين کي بہ ڪم ڪرائيندو آهي. هونئن ۾ تہ پڪن قيدين کي ڪم ڪرڻو آهي. ليڪن عبدالغني عملدار انهن کان ٣٠٠ روپيا سال لاءِ وٺندو آهي. انهن بدران ڪچا قيدي ۽ چريا ڪم ڪندا هئا ۽ پئسي وارا پڪا قيدي سارو ڏينهن آرام ڪندا هئا. قيدين جو اڌ راشن وڪرو ڪري پئسا وٺندو هيو.

جيئن اسان کي سپريڊنٽ ڪاري چڪر موڪليو تہ ٢٠ ڊسمبر جي صبح جو پڇڻ آيو تہ ”ڪا تڪليف؟“ اسان جواب ڏنو تہ ”جيل خود تڪليف آهي. اسان پيدا ئي تڪليف سهڻ لاءِ ٿيا آهيون.“ ٥ فيبروري تي قاضي محمد بخش ڌامراه ملاقات تي آيو. جنهن جي روبرو سپريڊنٽ چيو تہ، ”ڪا تڪليف آهي؟“ مان چيو تہ ”عبدالغني اسانکي ڌاڙيلن ۽ خونين وانگر ڏنڊا پيڙيون هڻندو آهي.“ جنهن تي سپريڊنٽ اسان تان ڏنڊا پيڙيون لهرايون.

١٩ مارچ تي عملدار عبدالغني وٽي رپورٽ ڪئي تہ ’الهہ بچايو ۽ مانڊل شر قيدين کي ڀڙڪائين ٿا.‘ حڪم مليو تہ کين انڌاري ڪوٺيءَ ۾ رکيو وڃي. اسانجي ميرب صفا بند ڪئي ويئي. انڌاريءَ ۾ جيڪي سختيون ٿيون تن ۾ ظلم جي حد نہ رهي. ٢٢ مارچ تي عبدالباري ۽ باور خان ڪراچيءَ جا مهاجر سياسي ورڪر بہ بند وارڊ ۾ آيا. هنن جڏهن پنهنجو تعارف ڪرايو تہ مانڊل شر عبدالباريءَ کي چيو تہ ’هي اوهان جي خلاف آهي. باقي مان نعپ (نيشنل عوامي پارٽي) جو آهيان.‘ مانڊل مونکي چيو تہ ’هنن سان تعصب جي ڪابہ ڳالهہ نہ ڪج.‘ مان جواب ڏنو ’مان تہ هنن سان کين ڳالهائيندس جو تو اڳيئي کين پڙهايو آهي نہ هي اوهان جو دشمن آهي.‘ مانڊل جواب ڏنو تہ ’تون اياز جا شعر چوندو آهين تنهن ڪري مون کين اڳواٽ پڙهايو آهي.‘ ٿورن ڏينهن کان پوءِ هڪ پڪي مقدم حاجي ابڙي کي آڻي انڌاريءَ ۾ بند ڪيائون. هن کي ٽي وقت مار ڏيندا هئا، ڪتي جون پونڪون ڪرائيندا هئا، ڦٽڪا هڻندا هئا، هن جي پنڊڙن مان رت وهندو هيو. باور خان حاضري تي سنڌ بلوچستان هاءِ ڪورٽ ۾ ويو جتي هن وٽي قسم نامو ڏنو تہ جيل ۾ هيڙو ظلم ٿئي ٿو. باور خان کي ڪراچي جيل ۾ رکيو ويو. اهو احوال اخبار ۾ آيو ۽ حاجي ابڙي مقدم کي انڌاريءَ مان ڪڍيو ويو. ٢٦ فيبروري تي عبد الغني عملدار کي هڪڙي قيديءَ دانهن ڏني تہ فلاڻي مقدم آدم مون کي بد فعليءَ لاءِ ڇيڙيو آهي. عبدالغني عملدار اهڙن ماڻهن کان مٺتلي وٺندو آهي، بجاءِ ڏوهاريءَ کي سزا ڏيڻ جي الٽندو دانهن ڏيندڙ کي خوب ماريو ويو ۽ ماري ڪٽي چيف وارڊن وٽ اهو بيان ڏياريو ويو تہ ’اهو اسان هٿ جو ڪوڙو ڪيس ٺاهيو آهي.‘ جيتوڻيڪ اها سچي حقيقت هئي. انڌاريءَ ۾ ٽي قيدي ٽي-بي جا مريض هئا. اهي ڊاڪٽر قريشي بند ڪيا هئا. ان لاءِ تہ ڪيس پئسا ڏين. هو هرهڪ قيديءَ کان مٺتلي وٺندو آهي. انهن هڪ ڏينهن ڊاڪٽر کي عرض ڪيو تہ اسان کي ڪول تہ ڊاڪٽر عملدار کي چيو تہ ”هنن کي ماريو. جي مري پيا تہ سرٽيفڪيٽ مان ڏيندس.“

آءٌ اديب ڪونہ آهيان. جئن جڏو سڏو آهيم تئن احوال ڏنو اٿم تہ جئن اوهان ۾ سنڌ جي

(باقي صفحي ٣٦ تي)

Gul Hayat Institute

خط، تنقيد ۽ رايـــا....

”موٽڻ جنين ميهڻو“ ڪهاڻي تي اڻ ڳڻيل هارين ڳڻيلن ڪان تبصرا لڳاتي موڪليا آهن انهن مان ڪجهه تبصرا هيٺ ڏجن ٿا. ايڊيٽر.

■ .... هوچي منهه جـي سر زمين ڀُرين ڪان وٺي ڏاڍن، ظالمن، سرمائيدارن، وڏيرن ۽ سندن پاليل ڪتن سان جنگ ڪئـي آهي. سامراجين جي سردار امريڪا ڪـي پنهنجي ائٽمي طاقت تي ناز هو. هُن، هـن ننـيڙي يتيم قوم تي ميچ به ڪانه ٿي چنبي ۽ ڇيو تي ته هنن ويتناميـن ڪي اسان ڇيٽيءَ تي مهٽي اٿو ڪري ڇڏيندا سين. هن انهيءَ ننڍي قوم جي مٿان پڪين جيٽن جنگي جهاز هلايا، توبون ٽينڪون ۽ ڪئين قسمن جا حيلا هلايا، پر ڪاٿئن هيءَ ننڍڙي قوم ڪين ختم ٿي. نيٺ عبرت ناڪ شڪست ڪاٿي، هن ننڍڙي قوم اڳيان جهڪي پيو. اهو انهيءَ ڪـري ٿيو جو هن قوم ٿو، لالي، زيت ۽ ڪوبيت جهڙا مجاهد مرد، عورتون ۽ ٻار پيدا ڪيا. هـيءَ ڪهاڻي ’موٽڻ جنين ميهڻو‘ اسان سنڌي قوم لاءِ وڏو سبق آهي .... لڏو.

■.... هيءَ ڳالهه ٻڌي منهنجـا نه وار ڪانڊارجيو وڃن ٿا. انهن ماڻهن جي مقابلي ۾ اسان سنڌيـن اٿـي ۾ لوڻ جيترو به ڪم ڪونه ڪيو آهي .... علي محمد.

■.... واهه، واهه! هيءَ ڪهاڻـي پڙهي ڏاڍا خوش ٿياسين، ۽ پڙهي چيوسين نه واهه جو ٿوءَ ڪم ڪيو! جڏهن ڪان پيرتـي ٿيو تنهن ڪان پوءِ ٿن سالن ڪان پوءِ ڪهر آيو پر هڪڙي رات جـي موڪل هيس جڏهـن ننڍڙي ٿوءَ ڪان سپاهيءَ پڇيو ته اسان ڪي انقلابي ڏيکار نه ٿوءَ ڇيو ته منهنجا هٿ ڪوليو نه اوهانکي انقلابي ڏيکاريان. پـوءِ واهه جي ان جي دليري ڇنبي جو جڏهن هٿ ڪوليائونس نه ٻاڻ ڇانيءَ تي هٿ رکي ڇيائين نه هڪڙو انقلابي مان آهيان ....وري جڏهن ٿوءَ جون آڱريون ساڙيون ويون تڏهن به هن ڇيو ته اڄا به ڀالو هٿي سگهان ٿوءِ رائفل هلائي سگهان ٿو.... جڏهن ڪان مون ڪهاڻي پڙهي تڏهن ڪان دل ۾ چيم ته ڇونه اسان به پنهنجا ذاتي ڪـم سـب ڇڏي قومي آزاديءَ ۾ حصو وٺون ڇو ته اسان جي سنڌ ۾ به ٿوءَ جهڙا مڙد ۽ لالـيءَ ۽ زيت جهڙيون عورتون پيون آهن. معاف ڪندا باقي پوڙهي مٺ جهڙا پوڙها ڪٿي نـه به هجن. اسين تمام توهانجا ٿورائتا آهيـون جو اسان جاهلن ڪي توهان سڌ سماءَ جهڙو ڪيو آهي. ڇو ته اسانکي ڪابه خبر ڪانه هئي ته دنيا ۾ ڇا پيو ٿئي پر توهانجي تحريڪ ڪـڍڻ ڪان پوءِ اسان ڪي خبر پيئي ته دنـيـا جي مجبور قومن ڪيئن آزادي ورتي.... خدابخش.

■ ”موٽڻ جنين ميهڻو“ پڙهڻ سان ڪافي ذهن کليو آهي. اميد ته اسين به ٿوءَ، لالي ۽ زيت جهڙو مڙسيءَ وارو جذبو ڏاري، پنهنجا حق حاصل ڪنداسون. هن ڪهاڻيءَ مان اسان

Gul Hayat Institute

ڪي پوريءَ طرح خبر پوي ٿي ته عوام جي دشمن سان مقابلو ڪيئن ڪجي ....

غلام مصطفيٰ

■ .... اسان جي جيجل ماءُ هوشو، هيمون دودي دريا خان، بلوءَ ۽ صادق جهڙا جوڌا جوان ۽ مارئيءَ، ٻاگهيءَ، سسئيءَ، سهڻيءَ جهڙيون ڌيئرون ڄڻيون ۽ اسان انهيءَ خوشمان جي مائهن کي سلام ٿا ڪريون، اسان انهيءَ ٿوءَ کي سلام ٿا ڪريون جنهن جون سيني آڱريون سڙي ويون ته به چيائين ته اڃا هنن سان پالو يا رائيفل هلائي سگهان ٿو يا پڇڻ تي چيائين ته انقلابي آءُ آهيان. اسان انهيءَ لاليءَ کي سلام ٿا ڪريون جنهن پنهنجي ٻارائپ حالت ۾ حياتي خطري ۾ وجهي پنهن جي انقلابي ڪارڪن کي ماني پهچائي ۽ پنهنجي قوم لاءِ پنهنجو ٻچو بيدرديءَ سان مارايو. انهيءَ زيت کي سلام ٿا ڪريون جنهن تي ٻار ٿي ڪري به گولين جا وڪارا هڻا ته به ٻڙڪ نه ڪڍيائين. اسان ويٽنام جي ٻچي ٻچي کي سلام ٿا ڪريون جن اسان کي پنهنجي حق وٺڻ جو سبق سيکاريو آهي. آءُ پليجي صاحب جو ٿورائتو آهيان جنهن ٿوءَ پوڙهي ميٽ، هينگ، زيت ۽ لاليءَ جهڙن مجاهدن سان ملاقات ڪرائي. اسان ضرور انهن وانگي پنهنجي جيجل ماءُ جي حقن لاءِ لڙنداسين. اسان کي ٿوءَ، لالي، زيت ۽ پوڙهي ميٽ جهڙا جوڌا جوان پيدا ڪرڻا آهن. اسان تي خانوءَ جي ٻيلي وانگر ضرور گولا ڪيرايا ويندا پر اسان مان ضرور تاريون ڦٽنديون جي وري انهيءَ جيجل ماءُ جي سيني تي اپري گل ۽ سرهاڻ ڪينديون. هن ڪهاڻيءَ سچ پچ ته مونکي ڪلهي ۾ رائفل ۽ هٿن ۾ پالا ڏيئي ڇڏيا آهن ....

بصر.

■ ....ڪهاڻي "مونڻ جنين ميهڻو" پڙهڻ شروع ڪيم ته خبر ڪانه پيئي. سو واري پڙهيم. پڙهي دنگ ڪري ڇڏيس پنهنجي دل ۾ پاڻ ڀڪس ڪيم ته آءُ انهيءَ منزل تي پهتس ته اها ويٽنام جي قوم برابر همالي جبلن جهڙي مضبوط ۽ ڏاڍي آهي، جنهن پنهنجي هيترن سارن دشمن کي ماري پچائي خوار ڪري ڪڍيو آهي. ائين به ڪونهي ته ڪو صرف ويٽنام جي قوم بهادر آهي. هن سر زمين جي به هر نياڻي لالي ٿي سگهي ٿي. هتي جو به هر ٻچو ٿوءَ ۽ ڪوپيٽ ٿي سگهي ٿو. پر محنت ۽ عمل ڪجي ته پوءِ ڏسون ته هتي به هوچي منهه، ٿوءَ ۽ پوڙهي ميٽ جهڙا ماڻهو ٿين ٿا يا نه! اميد ته ايندڙ پرچن ۾ به اهڙيون معني وند ڪهاڻيون ڇپي ڪارڪنن ۽ پڙهندڙن کي راهه لاءِ مشعل ڏيئي سندن همت افزائي ڪندا رهندا ....

محمد رحيم.

■ .... هيءَ آڪاڻي نه آهي بلڪ هٿ ۾ تلوار کڻي دشمن تي وار ڪرڻو آهي! هي آڪاڻيون پاڻ لاءِ ٻچيون آهن. آءُ وچن ٿو ڪريان ته تيسين سک نه سمهندس جيسين ٿوءَ، لاليءَ، هينگ، زيت ۽ پوڙهي ميٽ جهڙا ٻار جوان، مرد، عورتون ۽ ٻڍا پيدا نه ڪيا اٿم. انهن شهيدن کي سلام آهي جن اسان کي آزاد رهڻ جو سبق سيکاريو. توهانکي لک شاباسون هجن جو جڙ ڏيڻ کي واهي جاين تي وڌو اٿو. سچ پچ نه هيءَ ڪهاڻي نه آهي هرهڪ ٻڍي توڙي ٻار کي، جوان مرد کي

پالا هٿن ۾ رائفل کلهي ۾ ڀرائي ڇڏيا اٿو .... احمد.

■ .... ڪهاڻي ”موٺ جنين مٺو“ ڏاڍي پسند آئي. اسانکي به ويٽنامين وانگر انقلابي بنجڻ گهرجي ۽ پنهنجي ملڪ لاءِ جان ۽ مال جي قرباني ڏيڻ گهرجي. جيئن هنن ويٽنامين جي ٻچن ۽ پوڙهن پنهنجا سير پنهنجن انقلابي دوستن نان ڏنا مگر انهن جا نالا نه ورتائون تيئن اسان کي به ڪنهن به وقت پنهنجي انقلابي دوست تي چغلي نه هڻڻ گهرجي توڙي ڦاسيءَ جي سزا ملي ....

عابد سنڌي.

■ .... ويٽنامي ڪهاڻي ”موٺ جنين مٺو“ پڙهيم. ذهن ڦيرائيندڙ ڪاڻ لڳو. بليرا قومن جا جگرا هينگ، تو، لالي ۽ زيت جي همت ۽ دليريءَ کي جس! انهن مائن کي ڪيرون جن اهي ڪٽمست ڄڻيا! سنڌي قوم لاءِ وڏي سمجهاڻي ۽ سٺو سبق آهي. ويٽنامي به انسان آهن ۽ اسان به انسان آهيون مگر هو ڏک، بکون ۽ سور سهي سالن جا سال ٻيلن ۾ رهي جهنگ ننگ ڪري پنهنجي وطن ۽ آزاديءَ ڪاڻ دشمن سان وڙهي پنهنجي هر شيءِ ۽ مال اولاد قربان ڪن ٿا! اسان ڇا ڪري سگهون، سو ڇو؟ تنهنجو سبب هي آهي ته اسان ۾ ڪيتريون ڪمزوريون آهن ۽ پڻ يقين گهٽ ۽ چاڻ ۽ ڏاهپ بلڪل ڪانهي. ان لاءِ اهڙي ڪا تجويز ڪرڻ گهرجي جو سنڌي قوم جون جملي ڪچايون ۽ ڪمزوريون گهٽجي وڃن، ڀروسو ۽ ويساهه زياده پيدا ٿئي ۽ ڪم جي رفتار تيز ٿيڻ کپي. سنڌي قوم جا دشمن چالاڪ ۽ طاقتور آهن. هنن وٽ ڪئين چغل، گوال ۽ دلال آهن. اسان ڪمزور آهيون. سنڌي قوم ڇڙو ڇڙ ۽ قدرن جي ڏيڻ ۾ قاتل آهي ۽ دشمن وٽ سڀ سنڌ ۽ اوزار پڻ آهن. پر چمندي چام کير به ڪونهي. ڏيري ڏيري سڙس مائهو ٿبو ....
خالقڏنو.

■ .... ٻه ريل جون لائينون، پليون سڀ ٿوري وقت ۾ ختم ڪريو ڇڏين. ٻه جي اکيان ڪهڙي شيءِ آهي؟ باقي اها ڳالهه اوهانجي مڃڻي پوندي ته، وڙهندي هميشه دل آهي. دل نه آهي ته هٿيار بيڪار آهي.

انهيءَ وڻ وانگر ڪا تحريڪ به ڏار، ٽاريون ۽ پن ڪري ويندي ته اها سڄي زندگي ختم ٿي ٿئي. اها پاڻ ڏينهون ڏينهن ويندي وڌندي. دشمن لاءِ ڪاميون ۽ ڪوڙڪيون جيڪي رکيل هيون سا هڪڙي مائهوءَ جي ڪمائي ڪانه ڪيل هئي. انهيءَ سان ظاهر آهي ته سچو ڪهوٽ انقلابي هو. ٿوءَ پنهنجي زال جي وفات کان پي ڏينهن آزاديءَ جي فوج ۾ ڀرتي ٿيو. اها ڳالهه مونکي تمام پسند آئي. آزادي سڀ ڳالهه کان اول آهي. ماڻوزي ننگ آزاديءَ لاءِ ڪتي زال ڇڏي هئي ته ڪتي پٽ ڇڏيا هئائين. شاهه لطيف چيو آهي: ”اکر پڙهه الف جو ٻيا ورق سڀ وسار، اندر ڪئي اجار، پنا پڙهندين ڪيترا.“ هاڻ اڄ سمجهان ٿو نه وڏو ڪم آهي. چرچو ناهي، ٻاراڻي راند ناهي. شاهه صاحب چوي ٿو:

سيڪ نه لڪ، نه ته ڊورن وانگي ڊڪ.

موسو.

■ .... پيارا ڀائرو، سنڌڙيءَ جي سونهن، سدا سلامت هجين شال. ”سٺي تنهنجو سڏ، ڪلهي پاتم ڪينرو.“ سنڌڙيءَ جي سرويچن

کي تنهنجو پيغام پهچي چڪو آهي. سنڌڙيءَ جي ڪنڊ ڪڙڇ کان پڙاڏو تنهنجي سڏ جي نشاني آهي. ادل، نون ماندو نه ٿي توکي سنڌڙيءَ جو ٻچو ٻچو ڪڏهن موهن جي دڙي جي ويرانين مان، ڪڏهن اروڙ جي اتم ڌرتيءَ وٽان، ڪڏهن سيالڪيءَ دبيءَ جي سرزمين وٽان، سنڌڙيءَ جي سروبچن جي سجاڳيءَ جو سنيهو پهچائيندو رهندو.

مان اوهانجو ڪوبه ڪتاب اڻ پڙهيل نه ڇڏيندو آهيان، اوهان جو "انڌا اونڌا ويچ" ۽ "ماڻوزي تنگ" پڙهيم. ادل تنهنجي محنت کي جس هجي. ادل مان نه ادب جي الف کان به اڻڄاڻ آهيان. تو جهڙي هيري جي ڪٿي جو مان بي قدري کي ڇا قدر. قربان وڃان ۽ گهورجي وڃان ان امڙ تان جنهن تو جهڙا ٻچڙا ڄڻي سنڌوءَ جي سينڌ سنواري. ادل ڪوشش ڪري سنڌڙيءَ جي ضلعي ضلعي جي ڪاليجن ۽ اسڪولن ۾ "تحريڪ" پهچايو ۽ ورهايو مَن ڪنهن نه ڪنهن ڏينهن هي نماڻا سنڌي جوان جاڳن.

مالهو منهنجي ملڪ جا اپوهه ۽ اڻ ڄاڻ
ڏکن ڏڏيون جهوپڙيون، بکن پربا پاڻ
الله تن ۾ آءٌ، ساجهه پنهنجي ساهه جي. (اياز)

تازي تحريڪ ۾ ويتنامي ڪهاڻي پاڻ به دفعا پڙهيم ۽ گهر جي فردن کي به پڙهي ٻڌائي ويٺي. ڪهاڻيءَ پڙهڻ وقت گهر ۾ سناٽو ڇانئجي ويو. ها ...... قومن تي ڪڏهن اهڙا ڏينهن به اچي ويندا آهن جو ان ملڪ جا مالهو مجبور ٿي صبر ترين تي رکي آزاديءَ جي جنگ لاءِ سڀ ڪجهه قربان ڪرڻ لاءِ تيار ٿي بيهندا آهن. ادل سان ڄاڻان ٿو تو پنهنجي جنڊڙي ٿي حنجل ۾ وجهي ڇڏي آهي. شال تنهنجي "تحريڪ" هلندي رهي، دشمن جي ناپاڪ هٿن کان بچندي رهي. توکي ڪوسو واءُ نه لڳي .... خير محمد، سکر.

■ تحريڪ شروع کان ئي منهنجي زير نظر رهي آهي. آءُ سمجهان ٿو ته نوجوان جي هن قسم جي خدمت ڪنهن حد تائين داد تحسين جي حقدار آهي. جيڪڏهن تحريڪ منزل جو رستو نه آهي ته به ان منزل ڏانهن اشارو ضرور آهي ۽ اهڙي اشاري جي اڄ اسان جي قوم کي شديد ضرورت هئي. جڏهن ته اسان جي جديد ادب ۽ قومي مزاج وٽ ناز ڪرڻ لاءِ صرف اڄرڪ وڃي رهي هجي، هر مسئلي جو وجود آبلن جي بدولت سمجهيو ويندو هجي ۽ انجو علاج جيئي سنڌ جي نعره ۾ مضمر وڃي رهيو هجي. اهڙي غلط رستي ڏانهن ويندڙ قوم لاءِ تحريڪ اهڙي چماٽ ثابت ٿي آهي. جنهن جي منهن تي لڳڻ سان يقينن قوم صحيح رستي تي اچي وڃڻ گهرجي. بشرطيڪ تحريڪ پنهنجي صحيح موقف تي برقرار رهي.
فيض محمد نظاماڻي، ٽنڊو قيصر.

■ اوهان جا سڀ ڇاپيل ڪتاب مانيڻ جهڙا آهن. ادا سنڌ سان ظلم ٿيندا رهيا آهن ۽ ٿين پيا ليڪن سنڌ دشمنن کي ياد رکڻ گهرجي ته سنڌي قوم رحمدل ضرور آهي، ليڪن بزدل نه. تحريڪ ۾ جيڪي مضمون ۽ ڪهاڻيون ڏيو ٿا سچ پچ ته اهي هن ستل قوم جي ضمير کي سجاڳ ڪري رهيون آهن اهو سڀاڻو ڏينهن نيٺ ايندو جڏهن اسان پنهنجا وڃايل حق واپس وٺنداسين، پياري سنڌ ۽ سنڌي سپاهڙن کي شاد آباد ڏسنداسين.
سيتل داس قلواڻي، ٽنڊو باگو.

■ مان شروعات کان وٺي اوهان جي رسالي جو پڙهندڙ آهيان. تازو رسالي کي ڊڪليريشن ملڻ جو پڙهي ڏاڍي خوشي حاصل ٿي. منهنجي طرفان مبارڪون قبول ڪندا.

Gul Hayat Institute

اميد اٿم ۽ دعا آهي ته ”تحريڪ“ هاڻي باقاعدگيءَ سان هر مهيني جي پهرين تاريخ تي پڙهندڙن جي هٿن ۾ پهچي ويندو. آمين. ڪوشش ڪاميابيءَ جي ڪنجي آهي. ڪوشش ڪندا رهجو، اميد ته ڪاغذ جي ڪوٽا ۽ اشتهار پڻ ملي پوندا!

تنيءَ ٽڏيءَ ڪام ڪانهي وڻ وهڻ جي.

”تحريڪ“ جي هر قدم ۽ هر موڙ تي اسان کي پاڻ سان گڏ سمجهجو. انشاءالله، جنهن تحريڪ جو پايو اوهان وڌو آهي سا ضرور پنهنجيءَ منزل ۽ ماڳ رسندي. ظلم ختم ٿيندو ۽ سچ جو سورج اڀري ايندو.

”تحريڪ“ جي ٣٦ صفحن ۾ اوهان گهڻو مواد ڏيو ٿا ۽ سو به وري هڪ رڪشي ۾، جيڪا صرف ”تحريڪ“ جي ئي خوبي آهي. پڙهندڙن جا خط هر مهيني شايع ڪريو. تنهن کان سواءِ ننڍڙيون ڪهاڻيون پڻ ڏيو ڇاڪاڻ ته ننڍڙيون هئڻ ڪري پهريائين اهي پڙهبيون ۽ پڙهندڙن جي خطن مان پين جي خيالن جو پڻ مطالعو ٿيندو. مختلف سوشلسٽ ملڪن جي تاريخ ۽ جاگرافيءَ وارا معلوماتي مضمون پڻ رسالي جي سونهن وڌائيندا.

ٻيو عرض ته سون وٽ ”تحريڪ“ پبليڪيشن جو ٻيو نمبر پرچو (ليوخولان) ڪونه آهي، سو جيڪڏهن اوهان وٽ واڌو هجي ته مهرباني ڪري موڪليندا ته نوازش سمجهندس. ”تحريڪ“ جا پرچا بيشڪ سانڍڻ لائق آهن.

اوهان ۽ ”تحريڪ“ جو دعاگو

محمد عالم، چام شورو.

■ .... بهارين بابت پڙهي ڏک ٿيو. ائين پيو لڳي ڄڻ اسانجي وطن سنڌ ۽ سنڌي قوم جو ڪو وارث ئي ڪونهي. سون گي ٿازه جنگ جو هڪ پرچو مليو جنهن ۾ ساڳي منطق جي ياد تري آئي. جنگ ۾ هڪ ڪالم آهي ”٢٥ سال اڳ“ ان ۾ هو ته ١٩٤٨ جي آگسٽ ۾ پناهگيرن کي آباد ڪرڻ لاءِ ڪنهن ڪائونسل جي ميٽنگ ٿي جنهن ۾ فيصلو ڪيو ويو ته ”جيئن ته سنڌ مان ٩ لک سنڌي (هندو) ويا آهن ۽ فقط ٧ لک غير سنڌي (مسلمان) پهتا آهن، جڏهن پنجاب مان ٤٠ لک پنجابي هندو ويا ۽ ٦٠ لک پنجابي ۽ غير پنجابي مسلمان آيا آهن تڏهن سنڌ جي کوٽ پوري ڪرڻ لاءِ ٻه لک جو ڪوٽا اوڏانهن موڪلجي“ سر غلام حسين جي صدارت ۾ اها ڪانفرنس ٿي هئي ٻه لک اڳ ئي ان آندا ويا ۽ ڪئين وڏيڪ لک پيا ايندا رهيا، اڃا پيا اچن. بهاري قاتلن جو وڏو انداز ڪراچيءَ جي آس پاس خاص طرح اورنگي ۾ پريو پيو آهي. ساڳي منطق پٺي جي مخالفت ڏيکارڻ لاءِ اڄ استعمال ڪئي پئي وڃي. انگن جي راند ڪري ڏيکاريو پيو وڃي ته هيترا بنگالي ويندا ۽ فقط هيترڙا بهاري ايندا. اڳي به سنڌي وڏيرا شاهيءَ جا اڳواڻ ۽ هاڻي به ساڳئي طبقي جا سنڌي! ويچاري منشيءَ جو ڪلام ياد ٿو اچي: ”سون پڪ ڇاتا پنهنجا هٿا کي ڏارين سان گڏ ڏاڙي ۾“. پنهنجا وات نه ڏسين ته هوند ڏارين ڪي ڪجهه اوڪائي نٿي. ايڏائي لک پڌائي ١٠ لک آڻيندا ۽ اولهه پاڪستان ڏانهن آڻي جي ناليءَ ۾ سنڌ تي مڙهيندا. جو اهوئي وطن بي وارث هوندڙ ڪو آهي جنهن لاءِ وڙهڻ وارو ڪوئي ڪونهي تنهن کان سواءِ هنن خدا جي سنوارين کي ڪو ڇوي ته انهيءَ مخلوق جي ٿوري ڏهر

لاءِ ”مظلوميت“ ۽ ”بيگناهي“ بہ ڪٿي ميڄجي تڏهن بہ اسان تي سنڌين حق ڪيئن ٿيو؟ ورهاڱي ڪان اڳ هندستان ۾ هتا جتي سدائين اتان جي ڪهڙائيءَ سان وڙهيا. اوپر پاڪستان کي پسند ڪيائون! اوڏانهن وڃي وسيا. اتي بنگالي مسلمانن جي ڪهڙائيءَ خلاف ڪات ڪهاڙا کنيائون. بنگال آزاد ٿي ويو تہ اتي رهن. انهن سان امن ۽ دوستي بلڪ نهٺائي ۽ نماڻائي سان هلي پنهنجا گناهہ ڌوئن. پر جي مظلوم بنگالين سان اکيون ملائڻ ۾ سنڌن ڪرتوتن تي ضمير لعنت ٿو ڪري تہ پلا ابائي وطن هندستان وڃن. اسان ڪهڙو گناہ ڪيو؟ سنڌ ڪي ٿي آخر ڇو يتيم خانو يا گئو شالا سمجهيو ٿو وڃي؟ ڇو نہ ٿا پنجابي کين آباد ڪرڻ جو ذمو کڻن ۽ نيڪ نيتي جي ثابتي طور اورنگي ٽائون جي بستي کي وڃي سيالڪوٽ ۾ يا واکهہ وٽ بستي کين ٺاهي ڏيو؟ هڪ تہ اردو، اردوءَ سان ملندي هيو هندستان خلاف بچاءُ بہ ڪندا جو سنڌن ”ايماني جذبو“ ڪافي مشهور آهي. انهن کي اتان ڪڍي پنجاب ۾ سنڌن بستيون ٺاهي پوءِ وڃي ڪجهہ پيا بہ آئي جهلم ۽ چناب جي ڪنارن تي بہ آباد ڪن.

برطانيہ جڏهن پنهنجي ئي ايشيائي پر امن شهرين کي وٺڻ لاءِ تيار ڪونهي نہ پوءِ سنڌ جهڙي مسڪين ۽ مفلس وطن کي وڏيڪ لتاڙڻ جي ڪيئن اجازت ڏجي؟ خدا ٿل انهن بلائن ڪان، ڌاڙيلن ڪان وطن کي بچائي! رهيا اهي پنهنجا جيڪي هر وقت ڌارين جي ڪنهن نہ ڪنهن ٽولي کي واٽون ڏسڻ لاءِ واجهائيندا رهن ٿا تن ڪان اوس حساب وٺبو. ڪنهن کي بہ وسارڻو ڪونهي نہ ڪو وسرندو.

خلق کي لچي دار سهڻين ۽ دلڪش تقريرن سان ڪيترو وقت اهي ماڻهو فريب ڏيندا؟ نيٺ تہ ڪوڙ سيني جا ڪٽندا!

الهہ بخش رند، لنڊن.

■ جيئي سنڌ! ها! اوهان جي ڪوشش رنگ لاتو ”تحريڪ“ کي ڊڪليريشن مليو، ان لاءِ اوهان کيرون لهڻيون.

هينئر اميد ڇا؟ ٻر پڪ آهي تہ، جهڙيءَ طرح اڄ ڏينهن تائين ”تحريڪ“ کي پنهن جي هڙئون ۽ وڙئون، ڏينهن اڳي يا پوءِ جاري رکندا آيا آهيو اهڙي طرح هاڻي بہ ان کي جاري رکندا ايندا.

شال! وقت جي ويريءَ جي ميري اک ”تحريڪ“ تي نہ پوي ۽ ”تحريڪ“ پنهنجي مظلوم مانجهيئڙن ۽ سرويچ سنڌيئڙن جي ذهنن ۾ انقلاب آڻي. جيئن هو پنهنجي سڄڻ ۽ دشمن کي پرکي سگهن ۽ پنهنجي حيجل جي لولي وارڙي پوليءَ ۽ سباجهي ”سنڌ“ جي حقن حاصل ڪرڻ لاءِ سهڻيءَ وانگر سر جو سانگو لاهي ڦهري ڪڍن ۾ ڪاهي پون ۽ ”تحريڪ“ جو هر مشڪل موڙ تي ساٿ ڏين، ڇاڪاڻ تہ ”تحريڪ“ مظلوم سنڌيئڙن، هارين نارين ۽ مزدورن جي حقن جي حفاظت ۽ سنڌ ڀلائي ۽ بهبوديءَ لاءِ انقلابي پيغام کڻي ميدان ۾ آئي آهي.

ادل! همت نہ هارجو! نيٺ اهڙو ڏينهن ايندو جو اسانجي هارين نارين ۽ مزدورن ۾ جاڳرتا ايندي ۽ هو پنهنجي ڌاڙن ۽ هٿوڙن سان ظالم وڏيرڪي ۽ سرمائيدار سماجي نظام جي مغز مان ٻڪ ڪڍي وجهندا. مونکي يقين آهي تہ وقت ضرور پاسو ورائيندو!

Gul Hayat Institute

آت سنڌ جي واڪ سنڀال او! هاري!
سنڌ جي واڪ سنڀال !

اطهر منگي، دادو.

■ .... ڏاڍي خوشي ٿي جو توهانکي تحريڪ جو ڊڪليريشن ملي ويو. ان لاءِ مبارڪ. مسٽر رسول بخش پليجي جومضمون "اسانجو مير صاحب" ڏاڍو پسند آيو. اميد ته آئينده به سنڌ جي تاريخ کان تحريڪ ذريعي اسانکي باشعور ڪندا رهندا.

"قومي ٻولي ۽ وچولي طبقي جو ڪردار" ۾ جيڪي لکيل آهي سو ٿي رهيو آهي ۽ ٿي چڪو آهي. هاڻ اسان کي اهو رستو ڏيکاريو ته اسان وڏيرا شاهي، ڪامورا شاهي ۽ پناهگير، پنجابي پرمارن کان پنهنجا غضب ڪيل حق ڪيئن واپس وٺون.

رسول بخش پليجي صاحب کي اسان غريب قوم جو عرض آهي ته هو ظلم ۽ ڏاڍ جي خلاف هر وقت آواز اٿاريندو رهي.

مصري خان ٽالپر، شهدادپور.

(بقايا صفحي ۲۹ جي)

عوام کي خبر پوي ته مسڪين مارولن سان ڪهڙا ڪيس ۽ ڪلور پيا ٿين.
اهي ظلم ضرور رنگ لائيندا.

رت جو بدلو رت ٿي آهي
هرڪو بدلو ڏيندو
اهڙو ڏينهن به ايندو سائي
اهڙو ڏينهن به ايندو.

اسان جون همتون سلامت آهن. هي سختيون پاڻ سيني جو ڏاج آهن. سنڌ جي عوام خاطر هن کان هزارين سختيون سهڻ لاءِ تيار آهيون. فتح حق جي ٿيندي. سنڌي عوام ضرور ڪامياب ٿيندا. دنيا جي ڪابه طاقت تاريخ جي رخ کي موڙي نٿي سگهي.

جيئي سنڌ! اوهانجو
الهه بچايو مرڳاس.

سنڌي ٻوليءَ جي ڀرپور آفسيٽ تي شايع ٿيندڙ معياري، علمي،

ادبي هفتيوار

برسات

قيمت سوا رپيو

لکپڙهه ڪريو: ۴۴۴ سي پي اِي سي ايڇ سوسائٽي
ڪراچي- ۲۹.

Gul Hayat Institute

VOL: 1 Monthly TAHREEK Sindhi Hyderabad
NO : 2

بهاري

سنڌ

تي

مڙهجي

ويا

Gul Hayat Institute